

Összehasonlító földrajzi vizsgálatok a virtuális térben

*Arundhati Roy és Salman Rushdie India-képének
összevetése*

Készítette: Kocsis Boglárka
Témavezető: Dr. Wilhelm Zoltán
Pécsi Tudományegyetem

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás

1. A szépirodalom és a földrajzi terek

1.1. Személyes motiváció, a regényválasztás háttere.....	3
1.2. A téma jelentősége.....	4
1.3. Eddigi eredmények.....	5

2. A vizsgált szerzők és műveik bemutatása

2.1. Arundhati Roy.....	7
2.2. Salman Rushdie.....	8
2.3. Az Apró Dolgok istene.....	9
2.4. A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma.....	9
2.5. Az Éjfél Gyermekei.....	10
2.6. A Sátáni Versek.....	10

3. Módszerek

3.1. Adatgyűjtés.....	11
3.2. GIS.....	11
3.3. Lehetséges elemzési megközelítések.....	12
3.4. Felmerülő problémák és megoldásaik.....	14
3.5. Megjegyzések a fordítással kapcsolatban.....	15

4. Eredmények és következtetések

4.1. Mumbai-Bombay: a Kétarcú Város.....	16
4.2. Homályos körvonalú rurális terek.....	20
4.3. A természetföldrajz poétikája.....	23
4.4. Mikrokozmoszok a társadalom perifériáján – Kasmír és Delhi.....	27
4.5. Sokszínű <i>Bhārat Mātā</i>	33
4.6. (Rém)álmodok a posztkolonializmus és az iszlám világában.....	34

5. Összefoglalás.....

6. Irodalomjegyzék.....

Szeretnék köszönetet mondani Dr. Wilhelm Zoltánnak, aki egyetemi tanulmányaim közben állandó inspirációt jelentett számomra, és a közös munka során végig támogatott.

Külön köszönet illeti Kuszinger Róbertet, aki módszertani segítségével nagyban hozzájárult az eredmények sikeres illusztrálásához.

1. A szépirodalom és a földrajzi terek

1.1. Személyes motiváció, a regényválasztás háttere

Magyar-földrajz szakos tanárként fontosnak tartom, hogy feltárjam a két tudományterületet összekötő interdiszciplináris kérdéseket. Az irodalom leggyakrabban a geográfia humán jellegű segédtudományain – például a szociológián, a néprajzon vagy a történettudományon – keresztül kapcsolódik a földrajzhoz, a regényekben sokkal ritkábbak a természettudományos elemek. A regionális földrajz felfogható a két szempont szintézisaként, tulajdonképpen alkalmazott tudományként vizsgálja egy adott terület természeti és társadalmi kapcsolatát (Pirisi - Trócsányi, 2020). Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy a regionális földrajz összetett nézőpontja hogyan jelenhet meg szépirodalmi alkotásokban. Személyes kötődésemből fakadóan gyakran foglalkozom olyan regényekkel, melyek sokszínű földrajzi háttérrel rendelkeznek; a vizsgálathoz választott művekben megjelenik a vallásföldrajz, a gyarmatosítás és a posztkolonizáció, a globalizáció, a geopolitika, a településföldrajz, a meteorológia és még számtalan egyéb téma is.

A kutatás választott területe India, mely amellet, hogy szakmai érdeklődésemhez is kötődik, egyre nagyobb globális jelentőségű térség. Jelenleg a világ legnépesebb országa (ENSZ, 2024), és nominális GDP alapján az ötödik legnagyobb gazdaság (IMF, 2024). Kulturális és történelmi értékeit a 43 Világörökségi helyszín is jelzi (UNESCO, 2024); Ázsiában ennél több csak Kína területén található. India tehát különösen alkalmas arra, hogy regionális földrajzi elemzés tárgyává váljon: relevanciája a globális világban egyre nagyobb, melyet széles, sokszínű kulturális és természeti háttér egészít ki.

A vizsgálathoz Arundhati Roy *Az Apró Dolgok Istene*, illetve *A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma*; és Salman Rushdie *A Sátáni versek*, valamint az *Az Éjjél gyermekei* című regényeit választottam. Olyan indiai szerzőket kerestem, akik nemzetközileg is ismertek, hatástörténetük és recepciójuk nem kérdéses. A legnépszerűbb angol nyelvű könyvatbázisban *Az Apró Dolgok Istene* első helyen szerepel a *Legjobb indiai regények* listáján, *Az Éjjél Gyermekei* pedig negyedik helyet ért el (Goodreads, 2024). Míg ez elsősorban az

olvasóközönség véleményét tükrözi, a szakmai elismerést például a Booker-díj jelzi, melyet mindketten megkaptak. Továbbá fontos szempont volt a döntés során, hogy a regények ne csak szerzőjük miatt kötődjenek Indiához, hanem a cselekmény helyszíne által is. Mindkét szerző regényeiben fontos szerepet kapnak a földrajzi helyszínek, ezek térbeli elhelyezkedése és szimbolikus jelentése. Mindkét író az indiai és egyben a nemzetközi irodalom kiemelkedő képviselője, regényeik a múlt, a politika, a vallás és az identitás kérdéseit a (virtuális) térbeli és földrajzi aspektusokkal összekapcsolva dolgozzák fel. A regényekben India tájai, városai és más települései nem csupán a szereplőket körülölelő fizikai helyszínek, hanem kulturális és politikai szimbólumok is.

1.2. A téma jelentősége

Korábban nem mindig volt így, de napjainkban a tudományos életben, illetve az ismeretterjesztés területén már kutatásokra, konkrétumokra hagyatkozva publikálnak a szakemberek. A szórakoztató és szépirodalomra azonban nem vonatkoznak ezek a követelmények, ettől függetlenül ezek az alkotások is erősen alakítják a befogadók ismeretvilágát, koncepcióját a valódi eseményekkel, helyszínekkel kapcsolatban. Átmenetet képeznek a tudományos és az irodalmi művek között az útleírások, melyek célja az, hogy egy terület természeti (domborzati, éghajlati, biogeográfiai stb.) és társadalmi-kulturális jelenségeit bemutassák. Viszont ezek a művek, minthogy nem a szakmai előírásoknak akarnak elsősorban megfelelni, sokkal inkább hagyatkoznak az érzékszervek, asszociációk, és egyéb bizonytalan, adatokkal leírhatatlan eszközök alkalmazására. Ebben hasonlítanak a szépirodalmi művekre is.

Az irodalom szemléletalakító erővel bír, és a regionális földrajzi ismeretek közvetítésének egyik fontos szereplője. Földrajzi háttere a populáris irodalomnak és a szépirodalomnak is lehet. Közös bennük az is, hogy bármilyen széles is a befogadó-közönségük, olvasóik nagy része geográfiai szempontból laikusnak számít. Kellő ismeretek hiányában ezeknek a műveknek lehetőségük van a pozitív és negatív befolyásolásra egy adott terület, kultúra, nép kapcsán, ugyanis az olvasók döntő része valóságként fogadja el a fikciót (Fazio – Marsh, 2007). Nem lényegtelen tehát, hogy egy regény milyen képet közvetít a földrajzi térről, legyen az társadalmi vagy természetföldrajzi. A magyar olvasóközönség számára sokáig G. Hajnóczy Rózsa *Bengáli tűz* (1943) című regényszerű útirajza jelentette Indiát. Az író férjével, az orientalista Germanus Gyulával három évig élt az országban, és népszerű művét 2011-ben hindire is lefordították, ezzel mindkét irányba megnyitva a kommunikációt. Bár a regény alapvetően pozitív véleményt

közül az országról, bizonyos részletei a negatív kulturális transzfer jelenségét erősítik, mely megnyilvánulhat az ábrázolt kultúra kritizálásában, rossz fényben való feltüntetésében; vagy éppen ellenkezőleg, az európai szem számára egzotikus tájak idealizálásában is (Gaur, 2018), esetleg az orientalizmus túlzásaiban és egyoldalú szemléletében.

A történelem során számtalan olyan mű jelent meg, amelyek társadalomra gyakorolt hatása rendkívül erős volt. Az egyik leggyakrabban említett példa Goethe 18. századi regénye, *Az ifjú Werther szenvedései* (1774), amely megjelenése után öngyilkossági hullámot indított el (Friedenthal, 1971). De Rushdie kapcsán is látható, hogy mekkora ereje lehet egy szövegnek, az író halálos ítéletéről bővebben a 2.2. fejezetben lesz szó.

Dolgozatom során India példáján keresztül azt vizsgálom, hogyan lehetséges bemutatni a földrajzi tér fizikai és humán oldalát. Négy olyan regényt dolgozok fel, amelyeket indiai szerző írt, a felhasznált terek jellegének és kapcsolathálójának elemzése mellett térképek segítségével illusztrálom a kialakuló világképet. Megvizsgálom, mely területek rajzolódnak ki különös hangsúllyal, és ezek milyen összefüggésben állnak a jelenlegi kulturális viszonyokkal, geopolitikai helyzettel, a posztkolonizáció nehézségeivel.

1.3. Eddigi eredmények

A geográfia és az irodalom összefüggései régóta foglalkoztatják a kutatókat. Ennek az interdiszciplináris mezőnek a kialakulásához egy tudományelméleti váltás is szükséges volt. Perlado (2016) Bahtyin kronotoposz fogalmát emeli ki a 'térbeli fordulat' kapcsán, mely az irodalmelméletet és a földrajztudományt is érintette. A szóösszetétel a görög *tér* és *idő* kifejezésből ered, és Bahtyin elsősorban a narratíva-elemzéshez kapcsolta; a szövegekben a két dimenzió egymástól való elszakíthatatlanságát hangsúlyozta (Bahtyin, 1876). Soja *Postmodern Geographies* (1989) című munkáját Foucault gondolataival kezdi meg, aki halottnak, mozdulatlanak nevezi a korábbi térhasználatot, melyet azonban az 1980-as évektől egy posztmodern, humán beállítottságú nézet vált le (1980). Soja művében bemutatja a térhez való kritikai viszony történeti hermeneutikáját; Mackinder geopolitikai fókuszú térszemléletétől (1904) a nyugati marxizmus társadalomelméletre épülő geográfiájáig (például C. Wright Mills, John Berger, Perry Anderson munkái). A modern földrajztudomány fejlődése ezen a ponton kezdte kialakítani szoros kapcsolatát a társadalomtudományokkal; megszűnt izolált, tényszerű tudásra alapuló diszciplína lenni, és elkezdődött a ma ismert komplex, analízáló, elemző,

prognosztizáló geográfia kialakulása, mely már alkalmas arra, hogy az irodalmi szövegek vizsgálatával is összefonódjon.

A földrajzi determinizmus – mely természetföldrajzi tényezőkkel igyekszik megmagyarázni társadalomföldrajzi jelenségeket - irodalomelméleti megfelelőjeként a pozitivizmus említhető. A geográfus Ellsworth Huntington *Civilization and Climate* (1915) című művében egy rasszon alapuló demarkációs vonalat rajzolt fel, mely a nyugati kultúra dominanciáját igyekezett tudományosan alátámasztani (Lavery, 2022). Az irodalomtörténész Hippolyte Taine már 1864-ben hasonló eredményekre jutott, amikor *Az angol irodalom története* című munkájában három alapvető összetevőt különböztetett meg, amely meghatározza az embert: faj, környezet és pillanat. Annak ellenére, hogy a tudomány ezeket az elméleteket már régen meghaladta, hatásuk még ma is érezhető. A *világirodalom* fogalma jelenleg is kulturálisan erősen befolyásolt, fókuszpontjában általában a nyugati, európai–észak-amerikai szerzők állnak; a periféria és a posztkoloniális világ, ha meg is jelenik a kánonban, változatlanul determinált helyzetben van – mint a centrum ellenpólusa (Hites, 2023). Ezt a meghatározottságot nem csak a kritikai recepció és az olvasóközönség táplálja, hanem gyakran a szerzők is; a vizsgált regényekben is láthatóvá válik, hogy az írók hajlamosak a nemzeti, kulturális sztereotípiákat megerősíteni, és földrajzi származással alátámasztani a személyiségfejlődést és döntéshozatalt.

Az irodalmi szöveg földrajzi elemzéséhez szorosan kapcsolható a virtuális tér fogalma is. A kifejezés más-más jelentéssel bír különböző tudományterületeken, legtöbbször az informatika kapcsán említik, ahol az információs társadalom sajátos belső terét jelenti, mely fizikailag nem valódi, megfoghatatlan; de értelmezhető úgy is, mint lehetséges, elképzelhető hely (Nemes Nagy, 2009). A földrajztudományban a virtuális tér koncepciójával David Harvey foglalkozott átfogóan. A filozófiai alapokhoz – például Leibniz relatív térszemléletéhez – visszanyúló munkáiban a kontextus jelentőségét hangsúlyozza; a teret nem a fizikai valósága határozza meg, hanem a hozzá kapcsolódó fogalmi háló és a megismerés módja - említ például materiális, metaforikus, limális (átmeneti), személyes, szociális és pszichés tereket. Utal Cassirer hármas térélmény felosztására – organikus, perceptuális és szimbolikus (1955) -, és Langer „igazi” és „virtuális” tereire (1953) is, aki utóbbit egy formákból, színekből alkotott, megfoghatatlan illúzióknak nevezi, és hangsúlyozza, hogy míg a létező tér egyszerűen leírható, valódi megértéséhez, művészi feldolgozásához már virtuális változatára van szükség (Harvey, 2004). A vizsgált regényekben is virtuálissá válnak a terek – bizonytalan határokat jelölnek ki, szimbolikussá és relatívvá válnak, a szereplők és az általuk bejárt helyszínek kölcsönhatásba kerülnek egymással.

Az irodalomban megjelenő terek vizsgálatának számtalan módja van. Bassa László földrajzi megközelítésből három lehetséges elemzési aspektust nevez meg: tematikai, fogalmi és módszertani. Tematika alatt nagyobb léptékű témákat ért – társadalom, kultúrföldrajz stb. –, fogalom alatt pedig adott jelenségek bemutatását irodalmi kontextusban – pl. központ-periféria viszony, vízválasztó stb. Borisz Akunyin *Pelagija*-trilógiájának vizsgálatához elsősorban mentális térképeket használ (2004). Molina diagramok és folyamatábrák segítségével elemzi Jacques Jouet irodalmi térhasználatát (2014). Időnként a szerző a geográfust segítve már előre felrajzolja a szövegben megjelenő helyszíneket – ilyen térképeket vizsgál például Giafferri Peking kapcsán (2016). Az elemzés és megjelenítés egyik legkomplexebb megközelítése a *Literary Atlas of Europe* keretében valósult meg, amely a zürichi Kartográfiai és Geoinformatikai Intézet komplex projektje (Literaturatlas, 2019). A gyűjtemény módszereire a későbbiekben még részletesebben kitérek (3.3.).

Dinamikusan növekvő szakirodalommal rendelkezik a fiktív irodalmi terek földrajzának kutatása is. Dolgozatomtól ezek annyiban különböznek, hogy kevésbé ágyazódnak bele a fizikai, valós terekbe. Részletes elemzés készült a Harry Potter-univerzum valós- és varázstereiről, melyben hasonló adatfeldolgozást alkalmaztak, mint ebben a munkában: kvantatív alapon regisztrálták a megjelenő földrajzi helyszíneket, és gyakoriságuk alapján ezek hangsúlyosságát is. Emellett pedig kvalitatív elemzést is végeztek, aminek keretében a térbeliséghez tartozó szubjektív tartalmakat, jelentésmezőket vizsgálták (Bajmócy et al, 2006). *A Gyűrűk Ura* földrajzát is részletesen vizsgálták az elmúlt évtizedekben, a térképi megjelenítés mellett a regény társadalomföldrajzi, csillagászati és településföldrajzi vonatkozásairól is születtek már publikációk (Shippey, 2005, Larsen, 2008, Pirisi, 2022).

2. A vizsgált szerzők és műveik bemutatása

2.1. Arundhati Roy

Arundhati Roy 1961-ben született Shillongban. Az írás mellett aktivistaként is tevékenykedik, elsősorban Dél-Ázsia aktuális problémáival kapcsolatban. Küzd az elnyomás, a környezetkárosítás, a militarizmus ellen, és támogatója az emberi jogok védelmének, a demokratikus berendezkedésnek, a társadalmi igazságosságnak – meghatározó munkásságáért a Lannan Kulturális Szabadság-díjat és a Sydney Béke-díjat is elnyerte. Irodalmi műveiért pedig többek között Booker-díjat és PEN Pinter-díjat is kapott (Tikkanen - Bhattacharjee, 2024). Regényeiben is tükröződik elkötelezettsége a hátrányos helyzetű csoportok mellett; a

kasztrendszer kiszolgáltatottjainak, a bevándorlóknak, a nőknek, a politikai és háborús menekülteknek élettereit mutatja be. Történetei elsősorban kisebb közösségek és családok belső és külső feszültségeit ábrázolják, amelyek szorosan összefonódnak a társadalmi hierarchia, a kasztok, a vallások és a történelem dimenzióival. A tér nem csupán a cselekmény helyszíne, hanem a családok sorsában, valamint a gyarmati és posztkoloniális, a Nehru-Gandhi család fémjelezte politikai korszak kontextusában is fontos szerepet kap. Jól szemlélteti szövegeinek erejét, hogy 1997-ben őt magát is bíróság elé idézték az egyik regényében megjelenített intim kapcsolat miatt, amely egy szír-keresztény nő és egy érinthetetlen férfi között jött létre (Iype, 1997).

Arundhati Roy ez idáig két regényt írt, mindkettőt angol nyelven. *Az Apró Dolgok Istene* 1997-ben jelent meg, a londoni HarperCollins kiadónál, *A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma* pedig 2017-ben, a Hamish Hamilton gondozásában.

2.2. Salman Rushdie

Salman Rushdie kevesebb, mint egy hónappal India függetlenégének kinyilvánítása előtt született, 1947-ben. Gyermekkorát Mumbaiban töltötte, majd 17 éves korában Angliába költözött tanulmányi céllal. Pakisztánban, később pedig az Egyesült Államokban is élt. Már második regényével, *Az Éjjél gyermekeivel* (1981) is nemzetközi sikereket ért el, de *A Sátáni Versek* megjelenését (1988) követő események tették igazán ismertté nevét. Khomeini, az iráni ajatollah a regényben parodisztikusan megjelenő iszlám eredettörténetre reagálva halálra ítélte Rushdie-t¹ (Dallal - Hendrickson, 2009); ez az esemény még 2022-ben, megjelenése után több, mint harminc évvel is merényletet provokált (Goodman, 2022). A kötetet egészen 2024-ig tiltott importcikknek nyilvánították Indiában (Ellis-Petersen, 2024).

A szerző a brit-indiai irodalom egyik kulcsfontosságú szereplője, szinte összekötő kapocsként jelenik meg az angolszász világ és az egykori gyarmati területek között. Györke így fogalmaz: „Rushdie írásai egyszerre gyökereznek az európai satirikus irodalomban, a latin-amerikai mágikus realizmusban, Bollywood filmesztétikájában, az indiai történetmesélés

¹ Az ítéletre gyakran *fatva*ként hivatkoznak, a fogalom azonban nem minden esetben bír egyértelmű jelentéssel. A fatva hagyományos esetben egy vallási alapú jogi dokumentum, mely kérdéses helyzetekben nyújt választ az iszlám hívőknek. A későbbiekben a fatvák egyre gyakrabban váltak a hatalom eszközekévé, az intézmények legitimálását, a politikai befolyást, a militáris tevékenységet és az önkényuralmat támogatva. A Rushdie-t érintő fatva is ebbe a kategóriába esik, de fontos kiemelni, hogy a fatva tehát nem szinonimája a vérdíj kitűzésének, vagy a gyilkosságra való felszólításnak (Dallal - Hendrickson, 2009).

hagyományában, az iszlám teológiájában és a hatvanas évek popkultúrájában, hogy csak a legszembetűnőbb hatásokat említsem.” (2012)²

Rushdie nem csak prózai műveivel keltett nagy hatást, hanem esszéivel is – melyek közül legismertebb az *Imaginary Homelands* (1991), ami a dolgozatomban tárgyalt regényekhez hasonlóan a multikulturális identitás és a diaszpóra tapasztalatait mutatja be.

2.3. Az Apró Dolgok Istene

Az Apró Dolgok Istene eseményei egy keralai településen zajlanak, melyet Roy Ayemenemnek hív, a helyszín azonban megfeleltethető Aymanamnak, ahol Roy maga is élt egy ideig. A regény önéletrajzi elemeit a szerző is kiemeli: „Anyám természetesen elkövette a Nagy Hitszegést azzal, hogy kiházasodott a szír keresztények erősen tradicionális közösségéből, ahova tartozott – hozzáment egy bengáli hinduhoz, majd elvált tőle, és visszaköltözött ebbe a faluba, ahol senki sem látta szívesen, két gyerekkel együtt, akiket még kevésbé láttak szívesen.”³ A regény két idősíkon keresztül mutatja be egy jómódú család társadalmi kötöttségek hatására történő széthullását. A két főszereplő egy ikerpár, akik felnőttként találkoznak újra gyermekkoruk színterén, ahol visszaemlékeznek a tragikus események láncolatára, mely anyjuk kaszton kívüli szexuális kapcsolatától indult ki, és angoliai unokatestvérük tragikus halálával végződött. A regény feltárja a dél-indiai rurális terek merev társadalmi hierarchiáját, a szír-kereszténység⁴ lokális berendezkedését és a kommunista ideológia keralai térnyerése mögött álló szociális hátteret.

2.4 A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma

Míg *Az Apró Dolgok Istene* szorosan kötődik egyetlen fő helyszínéhez, és inkább a visszaemlékezésekkel játszik, *A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma* viszonylag egyenletesen halad az eseményekkel és életutakkal, de több térsíkon vezeti át az olvasót. A regény egyik

² Györke, Á. (2012) Rushdie Posztmodern Nemzetei. Debreceni Egyetemi Kiadó, 12.o.

³ Young K., Roy A. (2017) BBC Radio 4 Desert Islanc Discs [saját fordítás]

⁴ Az indiai keresztény társadalom legősibb csoportját alkotják a szír-keresztények, más néven Tamás-keresztények, akik elsősorban Kerala államban élnek. A kereszténység erőteljes jelenléte hozzájárult a térség modernizációjához; az oktatási rendszer és a társadalomerkölcsi normák reformációja, például az özvegyégetés betiltása, vagy a gyermekházasság visszaszorítása is szerepet játszott abban, hogy Kerala ma az ország egyik legfejlettebb állama (Wilhelm – Zagyi, 2019).

csomópontja Delhi, ahol egy hidzsra⁵ közösség mindennapi örömei és nehézségei rajzolódnak ki, a másik pedig Kasmír, ahol az elmúlt ötven év zavargásait és tragédiáit mutatja be a szerző. Andzsum Ó-Delhiben töltött gyermekkor után különös menedéket alakít ki egy muszlim temetőben a társadalom kitaszítottjai számára, Tiló és Nága pedig Kasmírban tevékenykednek, forradalmárként és újságíróként. Az aktuális geopolitikai események nem csak keretet adnak a történetnek, hanem aktívan alakítják is a cselekményt. Batra politikai regénynek nevezi a művet, kiemeli, hogy valós személyek, helyszínek szerepelnek benne, ami által a narratíva különösen súlyossá válik. Kiemeli az összetett regiszterhasználatot is – urdu nyelvű költészet, riportok, személyes feljegyzések egészítik ki a törzsszöveget (2017).

2.5. Az Éjféli gyermekei

A regény címe azokra a gyerekekre utal, akik 1947 augusztus 15. első órájában születtek – tehát a független Indiával egyidősek. A főszereplő, Szalím is közéjük tartozik, aki ráadásul különös képességekkel bír, és gondolataiban kapcsolatot tud létesíteni sorstársaival. Az új generáció az új Indiával együtt fejlődik, dicsőséges és szégyenteljes pillanataikat közösségként élik meg, *A Sátáni Versekben* megjelenő identitás-szakadás nem valósul meg. A regény Szalím 33 évének történetét és a szubkontinens vidékeit átszelő kalandjait meséli el. A családregegy Kasmírban kezdődik, 1915-ben, majd Amritsar, Agra, Delhi, Mumbai, Rawalpini, Karacsi és Dakha városain keresztül fűződik tovább. Szalím megéli a pakisztáni polgárháborút, Kelet-Pakisztán függetlenségi harcait, az Indira Gandhi által bevezetett szükségállapotot, és a delhi nyomornegyedek lerombolását is. Kortenaar a történelem allegóriájaként értelmezi a művet, amely a „hivatalos”, nemzetalkotó történelmi szövegekre reflektál (1995).

2.6 A Sátáni Versek

„A sátáni versek minden értelemben egy nagy mű: földrajzi (hívták ’három város meséjének’), időbeli (a hetedik századtól a huszadik századig terjed), filozófiai (...), kulturális (...), lingvisztikai (hat nyelv szólal meg a szövegben) szempontból is.” – írja Grant (1999)⁶. A regény Dzsibiről és

⁵ A hidzsra közösségek a dél-ázsiai szubkontinensen élnek. A transznemű, interszexuális vagy kasztrált személyek gyakran szoros életközösségben élnek, identitásuk visszavezethető a Delhi Szultánátusig és a Mogul Birodalomig (Iyer, 2009). Szociális és gazdasági státuszuk általában rendkívül alacsony, és a közösség tagjait sokszor érik komoly atrocitások, bár India sok nyugati országot megelőzve 2014-ben elismerte harmadik nemként a transzneműséget (The Guardian, 2014).

⁶ Grant, D. (2012) Salman Rushdie. Oxford University Press. 87. [saját fordítás]

Csamcsá életét követi, akik egy Londonba tartó repülőgépen ismerik meg egymást. A járatot eltérítik, és zuhanás közben a két indiai férfi elkezd mitikus átalakulását: Csamcsá sátáni alakká, Dzsibríl pedig arkangyallá változik. Míg előbbi hazájában él, mélyen Bollywoodba és az indiai populáris kultúrába ágyazva, utóbbi Nagy-Britanniába emigrált, ahol igyekszik menekülni saját identitása elől, és az általa elképzelt *angol* életmódot és személyiséget elsajátítani. Bentley (2001) ezt a transzformációt a migráció szimbólumaként, a kultúrák közötti vándorlással járó metamorfózisként értelmezi. A regény betéttörténeteiben az iszlám vallás létrejöttét mutatja be, mely összefonódik Dzsibríl „angyali” tevékenységével is. A szöveg az identitás rétegeit, a történelem és a vallás bizonytalanságát és politikai meghatározottságát vizsgálja, reflektálva a gyarmati múlttal való megküzdésre és a globalizáció jelenségére is.

3. Módszerek

3.1 Adatgyűjtés

A kutatás első lépéseként kigyűjtöttem a helyszíni adatokat a szövegből. Ezt manuálisan végeztem, ugyanis a szövegelemző szoftverek használata nem adott volna megfelelő eredményt, hiszen vannak olyan terek is, melyeket a mesterséges intelligencia sem feltétlenül ismerne fel – például 'Jó Szufi', mint hangszerűzet. Ahhoz, hogy megállapítsam, hányszor szerepel a szövegekben egy adott helyszín, a regények elektronikus verzióját használtam. A magyar nyelv agglutináló toldalékolása miatti esetleges hibák elkerülése érdekében az angol nyelvű szövegekben futtattam le a kereséseket. A találatokat egyesével ellenőriztem, és kihúztam azokat az említéseket, amelyek egy másik szó részeként kerültek be az eredmények közé – pl. *Goa* - *goats*, vagy kétértelmű szóként mást is jelentenek – pl. *china*, mint porcelán. A helyszíneket Excelben jelenítettem meg, az oldalszám és az említési gyakoriság számadataival együtt. Összesen 964 elem került rögzítésre.

gazetteer	mod	Talált	helyszín	forrás	oldal gyakoriság
London		London, England	London	A Sántani Versek	10 94
Babylon, Iraq	+	Babylon, Al-Mahawil District, Babil	Babilon	A Sántani Versek	10 2
Willingdon Sports Club, Mumbai	+	Willingdon Sports Club	Willingdon golfklub	A Sántani Versek	21 1
Malabar Hill	+	Malabar Hill, Mumbai, Maharashtra	Malabar Hill	A Sántani Versek	24 1
Marine Drive, Mumbai	+	Marine Drive	Marine Drive	A Sántani Versek	24 1
XR83+Q68, Bhulabhai Desai Marg, Mumbai, Maharashtra 400026, India	+	Bhulabhai Desai Marg, Cumballa Hill, Mumbai, Maharashtra, 400026	Scandal Point	A Sántani Versek	24 1
Kurla, Mumbai	+	Kurla, Mumbai Suburban, Maharashtra	Kurla	A Sántani Versek	25 1
Colaba, Mumbai	+	Colaba, Mumbai, Maharashtra	Colaba	A Sántani Versek	25 1
Pune	+	Pune, Mahārāshtra	Puné	A Sántani Versek	29 1
Vadodara		Vadodara, Gujarat	Vadodara	A Sántani Versek	29 1
18 137 Govt Housing Scheme, Jawaharlal Nehru Rd, near Vakola, Police Station, Mumbai, Maharashtra	+	Jawaharlal Nehru Road, Santacruz East, Mumbai Suburban, Maharashtra, 400055	Santacruz	A Sántani Versek	31 1
Greece	+	Greece	Görögország	A Sántani Versek	38 8
Roma	+	Roma	Róma	A Sántani Versek	38 3
Goteborg		Göteborg	Göteborg	A Sántani Versek	42 1
60 A, Bhulabhai Desai Marg, Breach Candy, Cumballa Hill, Mumbai, Maharashtra 400026, India	+	60A Bhulabhai Desai Marg, Cumballa Hill, Mumbai, Maharashtra, 400026	Breach Candy körház	A Sántani Versek	45 1
Warden Road, Mumbai	+	Warden Road, Cumballa Hill, Mumbai, Maharashtra, 400006	Warden Road	A Sántani Versek	45 1
Taj Mahal Tower, Mumbai	+	Taj Mahal Tower	Taj Hotel	A Sántani Versek	47 1
Al Hofuf, Saudi Arabia	+	Hofuf	Perzsa öböl homoksvatagok	A Sántani Versek	52 1
Katar		Katar	Katar	A Sántani Versek	53 1
Grant Road, Mumbai	+	Grant Road, Nagpada, Mumbai, Maharashtra, 400007	Grant Road	A Sántani Versek	56 1
Karnataka	+	Karnataka	Karnataka	A Sántani Versek	56 1
Digvijay Textile Mills, Mumbai	+	Digvijay Textiles Mill, Dr Ambedkar Road, Parel, Mumbai, Maharashtra, 400012	Textilyárak	A Sántani Versek	57 1
Párizs		Párizs, Paris, Île-de-France	Párizs	A Sántani Versek	57 1
Trafalgar-tér		Trafalgar tér	Trafalgar-tér	A Sántani Versek	57 1
CCI-Brabourne Stadium, Mumbai	+	Brabourne Stadium, Veer Nariman Road, Church Gate, Mumbai, Maharashtra, 400005	Brabourne-stadion	A Sántani Versek	57 1
Nelson's Column, London	+	Nelson's Column	Nelson's Column	A Sántani Versek	59 1
Lord's Tavern, London	+	Lord's Tavern	Lord's Tavern	A Sántani Versek	59 1
Tower of, Tower Hill, London EC3N 4AB, Egyesült Királyság	+	The Crown Jewels	Bloody Tower	A Sántani Versek	59 1
St. Paul's Churchyard, City of London, London EC4M 8AD, Egyesült Királyság	+	EC4M 8AD, London, England	Saint Paul's Cathedral	A Sántani Versek	59 1
Pudding Lane, London	+	Pudding Lane, Bridge, Monument, City of London, London, England, EC3M 1	Pudding Lane	A Sántani Versek	59 1
Threadneedle Street, London	+	Threadneedle Street	Threadneedle Street	A Sántani Versek	59 1
Ceylon		Ceylon, Georgia	Ceylon	A Sántani Versek	61 1
Pakisztán		Pakisztán	Pakisztán	A Sántani Versek	69 7

1. ábra: Részlet az Excel adatbázisból [narancssárga: mumbai helyszínek. kék: londoni helyszínek.]

3.2. GIS

A későbbiekben az Excel táblázat kiegészítésre került egy *gazetteer*⁷ oszloppal. Ez fogalmilag is kifejezi azt a transzformációt, amely során a regényekből kiemelt adatokat földrajzi helyek egyértelmű megnevezésére alakítjuk át, ahol szükséges. Így a folyamat kezdetén a *gazetteer* azonos volt az irodalmi szövegben előforduló megnevezéssel, majd később több iterációban addig változtattam, amíg egyetlen földrajzi helyhez volt hozzárendelhető.

A földrajzi nevek helyhez rendelésének folyamata (a földrajzi koordináta meghatározása) a geokódolás. Ehhez számos nyilvánosan elérhető szolgáltatás is rendelkezésre áll. A folyamathoz a QGIS (QGIS Development Team, 2024) térinformatikai rendszert használtam. Az adatokat Excelből CSV formátumba exportálva töltöttem be QGIS adatréteggént, majd ennek *gazetteer* oszlopára futtattam a geokódolást. A geokódoláshoz az AllGeocodersAtOnce kiegészítő modult használtam, amiben több szolgáltatás is összevethető volt (Soskov, 2024). A teszteket a Nominatim, Photon és Esri szolgáltatásokkal végeztem el, amiből a legtöbb találatot az Esri adta vissza, de az egyértelműsítés miatt minden geokódolt tételt manuálisan is ellenőrizni kellett. Az ellenőrzés során a *gazetteer* adatsor, ahol szükséges volt, mai utca és házszám mélységig pontosításra került. Egy-egy ellenőrzési kör után a geokódolás újra lefuttatásra került, az iteráció addig folytatódott, amíg a térképen láthatóan minden pont megfelelő helyre került. A geokódolt pontobjektumokból álló térképet ezután regényenként,

⁷ A fogalom jelentése: földrajzi nevek indexe, ami rendszerint helyneveket tartalmaz.

illetve összesítve hőtérképes megjelenítéssel ábrázoltam, egyes részleteket pedig feliratokkal is elláttam.

Az Apró Dolgok Istene esetében nem használtam QGIS-t Aymanam részletes feltérképezésére, ugyanis ez a regény a három másik szöveghez képest jóval kevesebb abszolút földrajzi fekvést ír le; a falu legtöbb utcája, épülete személyes élményekhez kötődik, és nem határozható meg koordináták szintjén. Ebben az esetben mentális térképpel illusztráltam a földrajzi teret.

3.3. Lehetséges megközelítések

Ebben a fejezetben a korábban már említett *Literary Atlas of Europe* által alkalmazott szövegelemzési lehetőségeket fogom bemutatni. Dolgozatom nem a térinformatikai megoldásokra fókuszál, hanem a megjelenő regényterek vizsgálatára, így az általuk használt GIS-technológiákat nem mutatom be részletesen. Reuschel és Hurni (2011) azonban a projekt keretében több osztályozási, elemzési szempontot is kidolgozott, melyeket az elemzés során figyelembe vettem. A megjelenő helyszínek kötődését a valósághoz hat különböző szinten különböztették meg. Az **importált** elemek teljesen megfeleltethetők az adott településnek vagy természeti tájnak, a **transzformáltak** viszont már egy kissé torzítottak – ez jelenthet átnevezést, vagy újramodellezést is, ilyen például a Mekka városán alapuló Jahilija⁸ *A Sátáni Versek*ből. A fiktív helyszíneknél megkülönböztethető a **kitalált** és a **feltalált** tér. A kitalált hely beleilleszkedik a létező fizikai térbe, akár valóságos is lehetne. Ilyen például *A Sátáni Versekben* Titlípur⁹, egy indiai település, melyet a térképen nem lehet megtalálni, de a szövegben kapcsolatot létesít valódi helyszínekkel is, például az Arab-tengerrel. A feltalált terek azonban teljesen saját dimenziójukban léteznek, ezek legnagyobb számban a fantasy és science-fiction műfajú regényekben jellemzőek. A dolgozat során vizsgált szövegekben elsősorban a mitológiai, vallási helyszínek sorolhatók ebbe a kategóriába, például a pokol különböző kultúrkörökben megjelenő verziói (Jahannam¹⁰, Muspellheim¹¹). Továbbá létrejöhet **szintetizált**, illetve más környezetbe **eltolt** tér. Előbbire példa a regényekből *Az Apró Dolgok Istene*ből a főszereplők otthona, mely két létező, aymanami épület jegyeit hordozza magán. Eltolt helyszíneként pedig megemlíthető Babilon, mely *A Sátáni Versekben* egy-egy pillanatra

⁸ SV, 137.

⁹ SV, 310. A szó egyébként Pillangóvárost jelent. A szanszkritből származó *pur* jelentése *város* vagy *erőd*. Ezt az utótagot évszázadok óta használják városi települések és erődített helyek jelölésére, de főként északon, a hindi öv területén jellemző, bár délen is előfordul. A szó megjelenik az egyik legrégebbi indiai szövegben, a Rigvédában is, bizonyítva indoárja eredetét. A nem indiai származású Robert Merle „*Madrapur*” c. könyvében is felismerhető a kifejezés, itt is egy elképzelt indiai helyszín neve, vélhetően a közismert Madras településnévből képezve.

¹⁰ FBM, 277., SV, 361.,

¹¹ SV, 361.

London helyére lép: „magasan a nagyszerű, rothadó, gyönyörű, hófehér, kivilágított város, Mahagonny, Babilon, Alphaville fölött.”¹², a későbbiekben pedig mint „Babilondon”¹³ szerepel. Az utolsó kettő lehetőség között nem mindig egyértelmű a különbség. A Mahagonny-Babilon-Alphaville közötti kapcsolatot Bentley szemiotikus olvasatként értelmezi, melyhez intertextuális és kulturális források ismerete is szükséges (2001). Az **eltolt** tér tehát több, mint pusztán összemosott tájak szintézise; az összefüggés mélyebben gyökerezik.¹⁴

Továbbá Reuschel és Hurni (2011) vizsgálta a választott tér regénybeli funkcióját, jelentőségét is. A földrajzi tér lehet **egyszerű** háttér, mely akár felcserélhető is. *Az Éjjel Gyermekeiben* egyszer maga az elbeszélő is megjegyzi, hogy „az imént is hamis neveket és találomra megnevezett városokat mondtam”¹⁵, a megemlített nevek - pl. Lakhnau, Vindhya-hegység - nem hordoznak magukban másodlagos jelentést. A **tematikus** tér viszont már nem lecserélhető, a táj, az építészet, a helyi jelleg megjelenítése fontos az atmoszférikus hatás számára. Ez a vizsgált regényekben főként a részletesen megjelenített városoknál figyelhető meg, például *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* Delhi vizualizációjához nagyban hozzájárul a számtalan látványosság és szimbolikus helyszín megnevezése: Hazrat Sarhad Shaheed dargahja, a Vörös Erőd, a Jama Masjid, a Chandni Mahal¹⁶ stb. A **protagonisztikus** terek pedig azok, melyek leginkább összefonódnak a szereplőkkel és az eseményekkel. Hatásuk lehet **fizikai**, mint például a Meenachil folyó áradása *Az Apró Dolgok Istenében*, vagy **pszichológiai**, mint a Karachi melletti sivatag: „Ebben az eső-nem-látogatta városban (...) fönnmaradt a viasszaszorított sivatag ősi, látomásteremtő hatalma, és a derék karacsiak ugyancsak hadilábon álltak a valósággal, ezért aztán vezetőiktől várták annak eldöntését, hogy mi az igazság és mi a káprázat.”¹⁷ A **mitikus** konnotáció gyakori a szakrális terek esetében – pl. Varanasi (Benares)¹⁸, az **allegorikus-szimbolikus** hely viszont kevésbé egyértelmű, de gyakran komplexebb jelentéssel bír. Egy Heidelberg feliratú táská - a kasmíri orvos ott tanult *Az Éjjel Gyermekeiben* - egyszerre utal a fejlődésre, a népi hagyományok elhagyására, a globalizációra – és ennek a

¹² SV, 10.

¹³ SV, 657.

¹⁴ Babilon önmagában is rendkívül összetett szimbólum, de röviden összefoglalva általában 'minden gonoszságnak városaként' jelenik meg (Hulme, 2012). Mahagonny városa Kurt Weill és Bertolt Brecht *The Rise and Fall of the City of Mahagonny* (1930) című operájára utal, ahol egy fiktív téren keresztül mutatják be satirikusan a nyugati kultúra élvhajhászatra és pénzre épülő berendezkedését (Hensher, 2015). Alphaville pedig egy film címe, amit Jean-Luc Godard rendezett 1965-ben. Mahagonnyval ellentétben Alphaville egy lélek nélküli, rideg technopolisz, melyet egy számítógép irányít (British Film Institute, n. d.). Ezzel a három városnévvel tehát a regény egyetlen mondata mindezt az implicit gondolatot képes átadni Londonról.

¹⁵ ÉGY, 321.

¹⁶ FBM, 18.,19.,21.,22.

¹⁷ ÉGY, 495.

¹⁸ ÉGY, 696.

regény szereplői is hangot adnak: „disznóbőr táska, külföldi holmi, tele külföldi cókókkal. Tudós táska! Ha valaki eltöri a karját, a csontkovács e miatt a táska miatt nem köthető levelekbe.”¹⁹

3.4. Felmerülő problémák

Néhány helyszín különösen nehezen volt osztályozható - például Gondvána és Laurázsia. Az őskontinens mellett Gondvána egy történelmi közép-indiai régiót is jelöl, a regényben azonban földtörténeti vonatkozásban szerepel: „Dzsibríl feléje sodródott, mint India, amely, miután leszakadt a Gondvána nevű őskontinensről, Laurázsia felé úszott. (Agyi folyamatai, ébredt rá szórakozottan, elég furcsa asszociációkkal állnak elő.) Amikor összeütköztek, az erő a magasba emelte a Himaláját. Mi egy hegy? Akadály; transzcendencia; mindenekelőtt következmény.”²⁰ A részlet alapján a szerző ismerte a Dekkán-félsziget földtani hátterét, és fontosnak is tartotta beemelését a szövegbe. A térképi ábrázolás azonban nem volt lehetséges. A **feltalált**, **szintetizált** és **transzformált** helyszínek kapcsán általában el kellett vetni a GIS-t - például a pokol különböző kultúrák által megnevezett változatainál (*Dzsahannam* [Iszlám], *Muspellheim* [Skandináv mitológia]. Hasonló okokból nem lehetett megjeleníteni a 'csehországi tengerpartot', a Styx folyót, a Neechayvala's Hotelt (jelentése a regény kontextusában: a Sátán Szállodája).

3.5. Megjegyzések a fordítással és elnevezésekkel kapcsolatban

Mind a négy regény angol nyelven jelent meg először. A szövegek elemzését elsősorban a magyar fordítás alapján végeztem. Ebben az indiai helyszínek és személynevek magyar átírásban szerepelnek, melyet a személynevek esetében megtartottam (pl. Dzsibríl, az angol Gibreel helyett), a földrajzi elemeknél azonban az angol változatot használtam a dolgozat során (pl. Jama Masjid a magyar Dzsámá Maszdzsid helyett). Sok esetben ugyanis nem kereshető térképen vagy adatbázisban a magyar nyelv hangtani szabályainak megfelelően írt helyszín. A közismert szavaknál azonban megtartottam az elterjedt magyar fordítást, írásmódot – pl. Újdelhi (New Delhi), Vörös Erőd (Red Fort, vagy Lal Qila hindiül), Kasmír (Kashmir).

¹⁹ ÉGY, 17.

²⁰ SV, 599.

A politikai földrajz egyik nagy kérdése, hogy milyen elnevezést alkalmazunk egy olyan településre vagy domborzati elemre, amelyet több kultúra is valamilyen mértékben magáénak tart. India esetében ez jelenleg is aktuális kérdés, 1947-től a mai napig gyakori a városok, utcák átnevezése. Ennek több oka is lehet, például a gyarmati rendszer szimbolikus felülírása – pl. Kingswayből Rajpath lett –, vagy az anglicizált helyesírás elvetése – pl. Bombay helyett Mumbai –; bár az új nevek sem mindig mentesek a politikai ideológiáktól. A hindu nacionalizmus egyre nagyobb térnyerése az elmúlt tíz évben megnyilvánult néhány olyan város átnevezésében is, mely a muszlim kulturális örökség figyelmen kívül hagyásával járt, például Allahabad (ma Prayagraj) és Faizabad (ma Ayodhya) esetében (Sundar, 2022). Nem lényegtelen tehát, hogy egy regény melyik névváltozat mellett foglal állást. Rushdie például következetesen a Bombay kifejezést használja, egyetlen alkalommal írja le a Mumbai szót, akkor is reflektál a szó problémás voltára: „*Vannak világi reinkarnációk is. Dzsibríl Faristá Iszmáíl Nadzsmuddín néven született Poonában, a brit Poonában a birodalom végnapjaiban, jóval Radzsnis és a többi Punéja előtt (Puné, Vadódará, Mumbái; manapság még a városok is felvehetnek művésznevet).*”²¹ A nepáli Csomolungmát (angol: Chomolungma) azonban felváltva használja az Everesttel. Roy hozzá hasonlóan többnyire a gyarmati elnevezést választja – Cochin, nem Kochi; Bombay, nem Mumbai; Madras, nem Chennai. A dolgozat során a jelenleg érvényes, hivatalos elnevezéseket használtam, de az idézett regényrészleteken természetesen nem változtattam.

A lábjegyzetekben a regényekre hivatkozáskor a következő rövidítéseket alkalmaztam: *A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma* – FBM, *A Sátáni Versek* – SV, *Az Apró Dolgok Istene* – ADI, *Az Éjjél Gyermekai* – ÉGY.

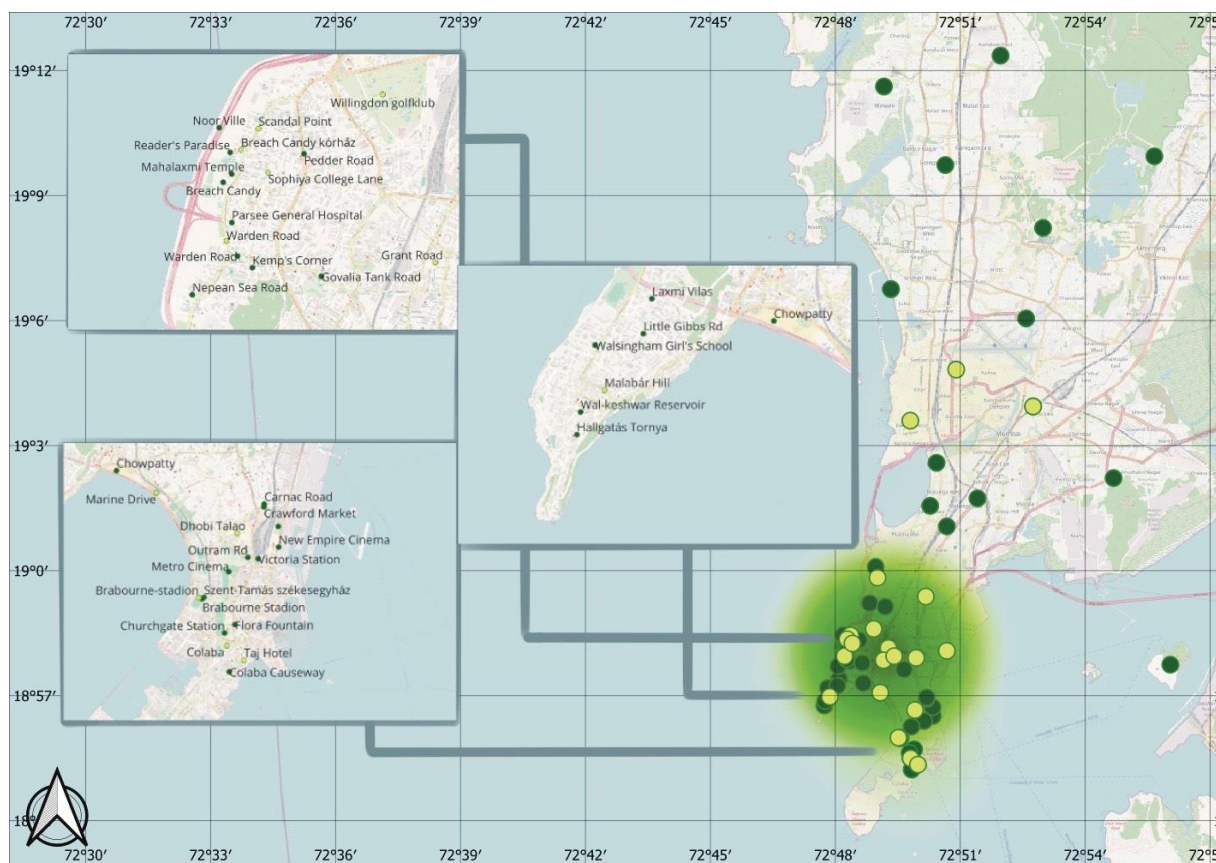
4. Eredmények és következtetések

4.1. Mumbai-Bombay: a kétarcú város

Mumbai egyszerre két külön világ, evolúcióját a különböző – eszmei és érdekbeli – dualitások irányították. Ez nem csak a szegények és gazdagok vízválasztóját jelenti, hanem például az életformákét és a kulturális attitűdökét is, és megjelenik az urbanizációban is: a várostervezés és a spontán terjeszkedés ellentétében (Mehrota, 1991). A szegregációt vizsgáló globális indexeken az indiai nagyvárosok közül általában Mumbai teljesít legrosszabbul, például a

²¹ SV, 29.

Prosperity and Inclusion City Seal által felállított inklúziós és egyenlőségi listán is Delhi mögé szorul, a világszerte vizsgált 113 város között a 107. helyre került (The Economic Times, 2019). Becslések szerint a város lakosságának kb. 50%-a él nyomornegyedekben (Baker et al., 2005), de itt él például Mukesh Ambani, a világ egyik leggazdagabb milliárdosa is (Coudriet, 2019). Ezt a vagyoni, illetve gyarmati múltban gyökerező kulturális megosztottságot a Rushdie regényeiben kirajzolódó Mumbai is közvetíti.

2. ábra: Az *Éjféli Gyermekeiben* (zöld) és *A Sátáni Versekben* (sárga) megjelenő mumbai helyszínek (saját szerkesztés)

Rushdie alaposan ismerte Mumbai negyedeit, utcáit, atmoszféráját, hiszen tizenhét évet élt ott. Ahogy ő maga, a *Sátáni Versek* főszereplői is ott születtek. A társadalmi osztályok spektrumának két szélén helyezkedik el Dzsibríl és Csamcsá, és ez az általuk belakott térben is tükröződik. Csamcsá egy Scandal Point-i villában nő fel, Breach Candy-ben, Mumbai egyik legnagyobb presztízsű városrészében – a Marine Drive és a Warden Road közelében, ez a városrész látható az 2. ábrán is. Ezzel ellentétben Dzsibríl egy santacruzai felszállópálya melletti kalyibában tölti gyermekkorát. A különbség nem vezethető vissza etnikai vagy vallási háttérre. A földrajzi tér a társadalmi hierarchia lakmuspapírja is, a horizontális dimenzió vertikálissá válik a társadalmi térben. A társadalmi elit számára a koordináták pontosabbak, az utcák

büszkeség tárgyává válnak; a szegénységben ezek a szégyen alkotórészei, a névrajzi elemek elkenődnek, nem határolhatóak be. Csak egy marad megnevezve: Santacruz, ahol az alsó-középosztály külvárosi lakótelepei a Chhatrapati Shivaji Maharaj reptér és a Mumbai Suburban Railway vasútállomás zajos, ipari jellegű környezetében húzódnak. Bár jelenleg folyamatosan növekszik az itteni ingatlanok értéke (Aboli és Shaban, 2021), ez a regény megjelenésének idejében nem volt így. A városnegyedben elsősorban ipari és militáris tevékenység folyt, a közlekedési infrastruktúra pedig jóval fejletlenebb volt, tehát a térség sokkal inkább leszakadt a központtól, a kozmopolita belvárostól. A későbbiekben a Western Express Highway és a Bandra-Kurla Complex –pénzügyi központ – segített a területnek bekapcsolódni a város vérkeringésébe.

Ahogy Csamcsá Londonba menekül identitása és India elől, megváltozik a szerepük és a lakóhelyük presztízse is: Dzsibríl már a Malabár Hill-en lakik, a Willingdon golfklub közelében – a terület az 2. ábrán látható -, Csamcsá viszont Londonban a bevándorlók városnegyedeiben talál menedéket.

*Az Éjjél Gyermek*ei komplexebb képet rajzol Mumbairól, és a szereplők etnikai-vallási háttéréről is. A muszlim léttel járó fenyegetettség – például Ahmed Sinai vagyonának befagyasztása -, és a nyelvi hovatartozás jelentősége is szerepet kap. Az író részletesen kitér a Bombay állam kettéosztását követő zavargásokra, amikor 1960-ban a Maharastra-Gujarat ellentét 105 életet követelt (Gangadharan, 1970). „Ohó, a kis navábnak nem tetszik a nyelvünk! Ugyan vajon melyik tetszik neki? (...) Beszélsz-e gudzsaratiul, úrfi?” – kérdezik Szalímtól a tüntetők. „Ám én ezt a nyelvet is csak úgy bírom, mint a maráthit.”²²- válaszolja erre a gyerek.

Szalím és ellenpólusa, Siva, akiket összecseréltek születésük után, szintén a vagyoni eloszlás két szélsőséges pontján helyezkednek el, de Dzsibríllel és Csamcsával ellentétben itt eltérő értékű szereplőkről van szó, hiszen a narráció végig Szalímnál marad. Míg Siváról csak annyi derül ki, hogy valahol a „csatornák” között nő fel, a város nyomornegyedeiben, Rushdie pontosan elvezeti az olvasót Szalímék házához, a gyarmati emléket idéző villanegyedbe, ahol a paloták elnevezése is utal a nyugati világhoz való szoros kötődésre: az épületek a Buckingham, Versailles és Sans Souci nevet viselik. A Warden Road-ról lefordulva, egy buszmegálló és egy üzletsor között haladva lehet eljutni a dombra, ahonnan a kilátás egyenesen a Breach Candy úszóklub Brit-India alakú medencéjére nyílik. A Breach Candy Swimming Bath Trust ma is létezik, sőt, úszómedencéjében is felfedezhető a jellegzetes forma. A Szalím

²² ÉGY, 307.

gyerekkorában – 1950-es évek – jelen lévő szegregáció egyik színtere ez, amely a vagyonos indiai származású állampolgárokat is érintette, akik 1960-ig nem lehettek a klub tagjai, a vezetőségben pedig a mai napig nem kaphatnak pozíciót (Franz, 2021). Az egykori villák helyén ma már magas lakóépületek állnak; a városiasodás folyamatára már Rushdie is utal, ő ezeket az új épületeket 'Narlikár-felhőkarcolóknak' hívja, a regény egyik szereplője után. A mumbai városkép jellegzetes elemei az egykori zsúfolt, régi épületblokkok helyén felhúzott felhőkarcolók, melyek szimbolikusan is az önálló fejlődést mutatják, a régi koloniális építészettel való szembefordulással együtt. A nagyobb népsűrűségű területeknél egy-egy fejlesztés háttérében gyakran egy „cessed building” áll. A fogalom azokat az 1940 előtt épült házakat takarja, amikre külön adófizetési kötelezettség hárul, a későbbi restorációt vagy új beruházást támogatva. (Kulshreshtha, 2023) Amikor Szalím visszaérkezik gyermekkorának városába, nosztalgiával és gúnyos kritikával szemléli ezeket az épületeket. A felhőkarcolókat Rushdie *A Sátáni Versekben* is megemlíti: „Nézzék, ott, a Willingdon klub golfpályáján – manapság már csak kilenclyukas, mivel felhőkarcolók sarjadtak ki a másik kilencből, mint óriási gyomok vagy mondjuk sírkövek, melyek a régi város széttépett hullájának helyét jelzik.”²³

Rushdie a város történelmét is jobban feltárja ebben a regényében, igyekszik a turisztikai szempontból jelentős látványosságokat és történelmi érdekességeket is bemutatni. Megemlíti a hét szigetet, amelyből az angolok létrehozták a mai várost: Mazalgáon, Worli, Matunga, Mahim, Salsette, Kolaba –, de nem jelenik meg Kis-Kolaba.²⁴ A rekreációs helyszíneken is körbevezeti az olvasókat: megjelenik Elephanta szigete, az UNESCO által védett barlangegyüttessel, a Chowpatty és a Juhu Beach, vagy éppen az Arey Milk Colony, Mumbai egyik szuburbán övezete, amely egyszerre a Sanjay Gandhi Nemzeti Park része, tejtermelő- és feldolgozó üzem (16.000 marhával), és a filmgyártás egyik helyi fellegvára (Mirza, 2010).

Összességében Rushdie mindkét vizsgált regényében a fókusz a nagypresztízsű területeken marad Mumbaiban. A térképek is tükrözik, hogy a szöveg nem mozdul ki számottevően a Breach Candy – Malabár Hill – Scandal Point tengelyből; a város inkább szép arcát mutatja, mindössze egy-egy alkalommal jelennek meg nyomornegyedek, vagy éppen ipari létesítmények. Példaként említhető a Chor Bazaar, mely a „tolvajok piacát” jelenti, ahol valaki egy hamis bülbült, vagyis indiai fülemülét ad el Szalím apjának, vagy az Amul tejüzem, ahonnan „nagy termetű, lármás, mindenre elszánt némberek özönlöttek”, Dr. Narlikár

²³ SV, 21.

²⁴ ÉGY, 145.

kizsákmányolására. Megnevezi a Wal-keshwar Reservoir-t, mely a regényben 1957-ben – a második szabad választás évében – felrobban, a valóságban azonban nem történt ilyen a létesítményben. Valamint a regényben, akárcsak *Az Apró Dolgok Istenében* is, megjelenik egy fiktív konzervüzem, a Braganza Pickle Works.

Nem merül fel például Dharavi neve, ami a világ egyik legnagyobb nyomornegyede, ahol egy emberre átlagosan 1,8 m² jut (Jacobson, 2007). A legszegényebb városnegyedek Rushdie számára összeolvadó és láthatatlan terek: „A névtelen bérház-, halászfalu-, textilüzem- és filmstúdió-tömkeleg sűrűjébe – ilyenné lett a város északi zónája – hajtottunk be ...ez a vidék akkor még teljesen ismeretlen volt számomra; egy-kettőre el is tájolódtam, és be kellett ismernem, hogy nem tudom, hol vagyunk.”²⁵ Ahmed Sinai többé-kevésbé működő ipari befektetési mellett elsősorban ingatlanai által szerzi vagyonát, amiket Kurla, Dadar és Santa Cruz negyedeiben ad ki alacsony jövedelmű embereknek. Nem csoda tehát, hogy a gyermek Szalim is távolságot tart ezektől a területektől – de később már nem maradhat tovább abban a burokban, amelyben születésétől kezdve élt, hiszen Delhiben a mutatványosok gettójába kerül majd, amit a valódi Kathputli inspirált (Ward, 2022).

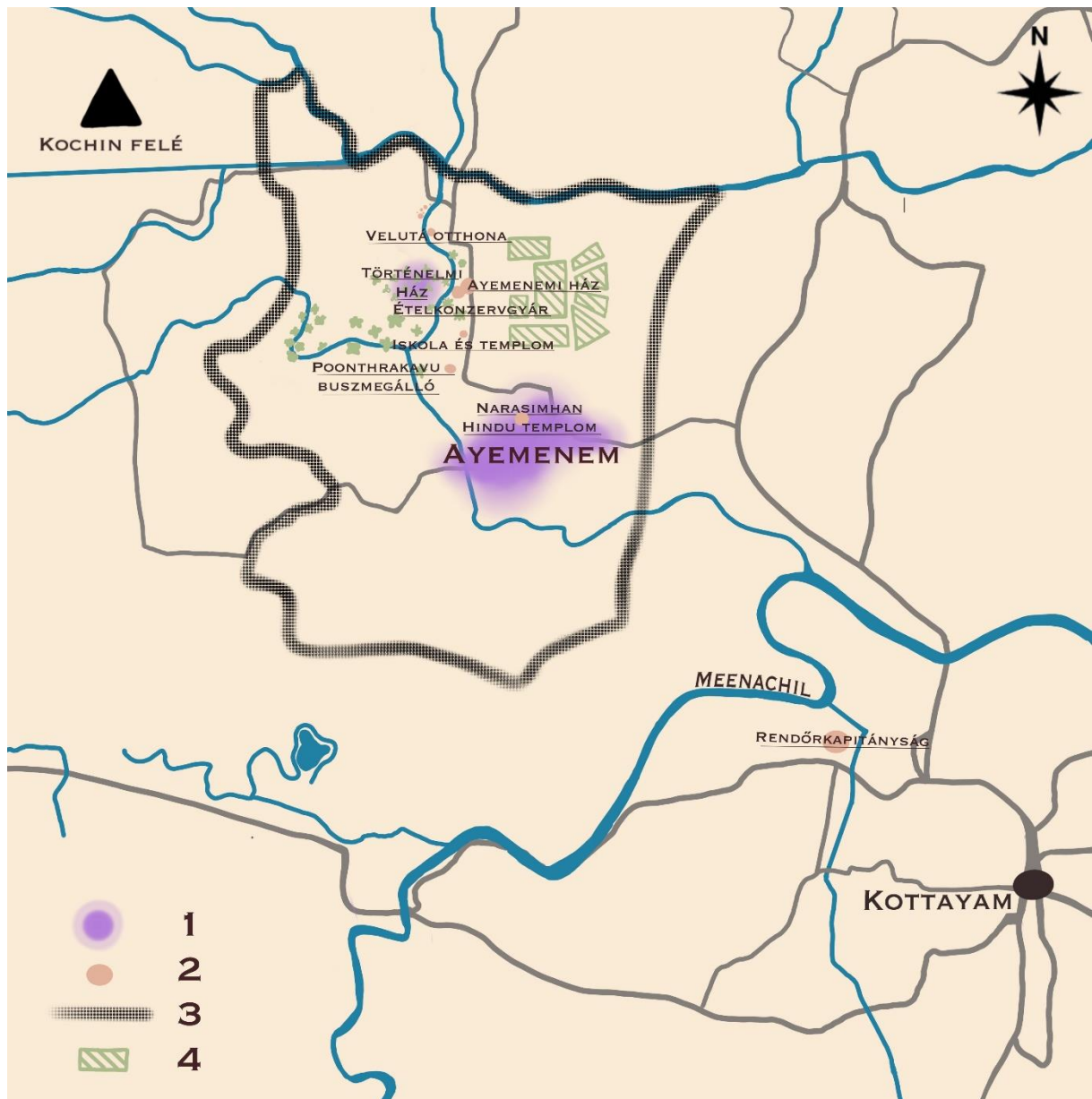
Mumbai Roynál nem jelenik meg részletesen, de jelenléte mindig érezhető egy-egy mondatban. *Az Apró Dolgok Istenében* a *Padma Konzervgyár* található itt, A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában pedig a vallási kasztrálásnak, a bakr'id ünnep kecskeáldozatának és a pályaudvari tömegeknek a térszíne, valamint egy muzulmán filmszínész otthona. Mindkét regényben érezhető a településhierarchia felépítése: Bombay – szintén szigorúan gyarmati néven szólítva – nem csak gazdasági fölényét mutatja, hanem tudományos, kulturális jelentőségét is: „Érted, Bombay a mi New Yorkunk, Delhi a Washingtonunk és Kasmír a Svájcunk. Ez tényleg szálá fantasztikus, jár.”²⁶

4.2. Homályos körvonalú rurális terek

Rushdie-nál döntően az urbánus terek jelennek meg, Roy viszont jobban vegyíti a városi elemeket a rurális térrel. *Az Apró Dolgok Istenében* Ayemenem szerkezete rajzolódik ki, mely a keralai Aymanamnak feleltethető meg. A regény idejében még különálló település volt, ma már a közeli Kottayam agglomerációs körzetébe tartozik. A településre a szerző még faluként hivatkozik, Aymanamnak 2011-ben már 34,470 lakosa volt (Census of India, 2011).

²⁵ ÉGY 344.

²⁶ A jár kifejezés jelentése: *haver*

3. ábra: Ayemenem mentális térképe (Google Maps alapján saját szerkesztés)
[1: Bizonytalan pontok. 2: Azonosítható pontok. 3: A település mai határa. 4: Rizsföldek.]

A valódi és a transzformált város közötti hasonlóságokat már többen is igyekeztek feltárni. A 3. ábrán megjelenítettem a felismerhető, egyértelmű helyszíneket és a homályos tereket is – melyek vagy nem találhatóak meg egyértelműen, vagy Roy áthelyezte őket másik környezetbe. A szerző ezzel a mondattal kezdi regényét: „A folyók, vasúti átjárók, templomok és halottégetők helyét szabadon választottam meg.” Ez alátámasztja azt, hogy a tér részben valós referenciákkal rendelkezik, de mégis hamis, transzformált módon jelenik meg. Azonban az elbeszélő megbízhatósága is megkérdőjeleződik, hiszen a folyót például konkrétan megnevezi (Meenachil). A szövegben szereplő családi házat beazonosították, melyet Roy két valódi épület

szintetizálásával hozott létre: a Puliampallil House és a Shanti House egymás mellett áll Aymanamban, és mindkettő Roy családjához tartozik (Abraham, 1997). A házak utcájában található az az iskola is, amit a regényben is, és a valóságban is Roy dédapja építtetett az érinthetetleneknek (Sibi, 2020). A házak pontos koordinátáját vagy postai címét nem jelzik a források, de a mellékelt fényképek (Abraham, 1997) és a Google Maps Street View funkciójával beazonosíthatóak az azóta kissé felújított, de eredeti karakterüket még mindig őrző épületek: a Puliampallil House a kettő közül a könnyebben felismerhető, tőle balra kivehető a Shanti House oszlopos verandája.²⁷ Mindkettő az Aymanam – Kallumkathara Roadon helyezkedik el. A helyszín azonosításában a megnevezett közeli iskola mellett a regény is adott támpontokat, ugyanis kiolvasható belőle, hogy a ház a Meenachil folyó mellett, rizsföldek²⁸ közelében található – melyek ma is körbeveszik a területet, amint az a 3. ábrán is látható. Az Édenkert Ételkonzervgyár, melyet Roy a szövegben a ház körüli kertben helyez el, valójában Kottayamban található – ez a Palat Pickles, melyet az író nagybátyja alapított -, a Történelmi Háznak pedig, mely a folyó túlsó partján, a házhoz közel van ábrázolva, egy kumarakomi épület a referenciája (Sibi, 2020). A templom, ahol Sophie Mólt eltemették, szintén beazonosítható. Pozícióját egyértelműen jelzi az útvonal, ami kétszer is szerepel a regényben: „el a buszmegálló, el az iskola, el a sárga templom mellett, majd fel a gumifák közt futó hepehupás vörös úton”²⁹ A Poonthrakavu Temple Bus Stop már nem működik, de a ház utcájában látható egykori helye. Tovább haladva pedig a Holy Cross iskola, és a mellette lévő Szent Kereszt templom mellett vezet az út a házig – a templom már nem sárga, mint ahogy a regényben hivatkoznak rá³⁰. A szövegben egy hindu templom is megjelenik, mely inkább a turizmust szolgálja ki, mint a helyi hívőket, ez valószínűleg a Narasimham Templom lehet.

A falusi tér további funkció is felismerhetőek a megnevezett intézményekben, a megjelenített infrastruktúrában. Ilyen az ifjúsági kung-fu klub, a Zsenge Bimbó Óvoda, az élelmiszerbolt, vagy a Szerencsés Nyomda. Ezekről csak homályos információkat közöl a szöveg, pozíciójuk meghatározhatatlan, de sejthető, hogy a falu központi területén helyezkednek el. Rendőrkapitányság és mozi azonban csak Kottayamban van, ez is jelzi a két helyszín településhierarchiában elfoglalt pozícióját.

A természeti elemek és a település összefonódik Ayemenemben: „A határokat elmossa a gyökeret verő és virágzó tápióka. A téglafalak mohazöld színt kapnak. A paprikaindák

²⁷ Google Maps, 9.620791° N, 76.493998° E

²⁸ ADI, 78.

²⁹ ADI, 204.

³⁰ ADI, 18.

villanypóznákra csavarodnak.”³¹ Azonban az idilli szimbiózist folyamatosan kíséri Roy ökokritikai kommentárja, mely igyekszik feltárni az iparosodás, a globalizáció és az urbanizáció hatását – említi a tömeges halpusztulást, melyet a Világbanki kölcsönök által beszerezett rovarölők okoztak, a halmokban álló hulladék szubtrópusi virágként jelenik meg (Elahi – Khan, 2023). Az Édenkert Ételkonzervgyár, ami a regionális ízvilágra, a helyi munkaerőre épít, majd a család széthullásával tönkre is megy, a környezetvédelmi károkkal egyidőben megadja magát a globális világgazdaság térnyerésének. Az üzem antitézese lehetne akár a Coca-Cola is, mely egyébként mind a négy regényben megjelenik, ugyanazzal a kritikus felhanggal; a fogalom külföldi, *invazív* terméket jelöl a szövegekben.

A regényben érezhető, hogy Ayemenem Roy személyes, belső világa, mely az emlékein keresztül szűrődik át (Varghese, 1997). Az olvasónak az írói tekintetre kell hagyatkoznia, különösen azért, mert Aymanamról az átlagos embernek nincs háttértudása, az információkat nem tudja beépíteni korábbi ismeretei közé.

Mindkét Rushdie regényben nagyvárosok adják a cselekmény fő helyszíneit, időnként azonban a kisebb települések is szerepet kapnak, elsősorban a betéttörténetekben, vagy a társadalmi kivetettség pillanataiban. Ilyen például a skót felföldön lévő Druisdeer, ahova Alleluia elviszi Dzsibrílt, amikor a férfi elméje kezd teljesen felbomlani. Az autót út során elhaladnak több kisebb helység mellett, de ezek pillanatnyi benyomások maradnak csak: Gretna Green, Ecclefechan, Lockerbie, Beattock, Elvanfoot. A nevek a valósághoz kötve tartják az olvasót, de nem hagyják elmélyedni a tájban.³² Magából Druisdeerből pedig csak az öreg templomot látja az olvasó, ami azonban valóban ott van a településen, ráadásul magántulajdonban (Canmore, 2024) – ahogy Rushdie is írja. *Az Éjjél Gyermekeiben* is számtalan rurális tér megjelenik, azonban a cselekmény nem időzik egyiknél sem.

³¹ ADI, 13.

³² A felsorolásban szerepel Lockerbie, ahol 1988. december 21-én terrorcselekmény következtében lezuhant egy New Yorkba tartó repülő (Britannica, 2024); a regény valamivel ezelőtt jelent meg, így Rushdie nem tudatosan építette bele a szövegbe, de a tragédia utólag is szimbolikussá teszi a helyszínt, hiszen Dzsibríl és Csamcsa is hasonló helyzetben van a történet elején.

4.3. A természetföldrajz poétikája

Az Apró Dolgok Istenében a legfontosabb pillanatok többnyire Aymanam folyójához kötődnek. A nevét csak a regény második felében jeleníti meg az író – Meenachil –, ahogy szerepe is egyre jelentőségtelesebb lesz. A Nyugati-Ghatokban eredő folyó Kerala egyik legnagyobb vízfolyása, és gazdasági jelentősége mellett időnként fenyegetést is jelent a lakosságra, ugyanis a monszunesők időszakában, mely Keralában június és szeptember között jellemző, gyakoriak az áradások, és halálos balesetek is előfordulnak, akárcsak a szövegben (Mathrubhumi, 2022). A több ágra szakadó deltatorkolat átszövi a település és a regény szerkezetét. Valahol a folyó partján helyezkedik el az érinthetetlen Velutá agyagkunyhója – „Esz tappannak és Ráhelnek háromperces futásnyira a kókuszpálmák között.”³³ – és a folyó túlpartján a Történelmi Ház. A kaszton kívüli Velutá lakóhelyének közelsége szokatlan, hiszen a kasztrendszer ma is szigorúan értelmező, általában rurális indiai településeken általában elkülönült negyedekben élnek az érinthetetlenek, számukra akár a felsőbb kasztok területére való belépés is tiltott lehet (Human Rights Watch, 2001). Velutával azonban sok más esetben is megengedően bánnak a családban, például Mammacsi alkalmazza gyári asztalosként is, mely „nagy visszatetszést keltett az Érinthető gyári munkások körében, mert szerintük Paravanok nem lehettek asztalosok. (...) Mammacsi, hogy a munkásokat boldoggá tegye, és mivel tudta, hogy senki más nem alkalmazná Velutát asztalosként, kevesebbet fizetett neki, mint egy Érinthető asztalosnak, de többet, mint amennyit egy Paravannak fizetett volna.”³⁴ A férfi, mivel ezermesterként állandó szolgálatot tesz Mammacsi családjának, praktikus közelségben élhet hozzájuk. A Történelmi Ház viszont távolabbi helyszíneként jelenik meg a kognitív térben, a földrajzi távolságot és a folyó akadályát pszichésen is erősíti a regényben betöltött szerep. A Meenachil elválaszt, határt is kijelöl. Egyik felén a közösség tere, Aymanam, a normákkal és kasztokkal együtt, másik felén pedig egy körülírhatatlan, mitikus táj húzódik, ahová az emberek szabályt szegni és álmodni járnak. A kettő között pedig a folyó, és partján a galériaerdő-jellegű vadon, intenzív tájalkotókkal együtt: kúszónövények, százlábúak, marabuk, vadbors bokrok, szerecsendiófák, banánvirágok, páfrányok, kaméleonok, gumifák kísérik a mentális képeket. A folyók, mint határvonalak a geopolitikában mindig is jelentős szerepet töltek be, a nemzetközi határok 23%-a húzódik vízfolyáson (Popelka és Smith, 2020). A regényben a Meenachil csak jelképes vonal, de átlépése mégis olyan, mint a Rubicon esetében: visszavonhatatlan következményekkel jár.

³³ ADI, 102.

³⁴ ADI, 100.

A vízrajzhoz az éghajlat is szorosan kapcsolódik, és hasonlóan determináns ereje van. „A május Ajmenemben forró, merengő hónap. A napok hosszúak és párásak. A folyó összeszűkül. (...) Június elején azonban délnyugatról betör a monszun, és akkor a három hónapos szelet és esőt csak néha szakítja meg a varázslatosan éles, ragyogó napsütés.”³⁵ Az esztétikai érték mellett a regényben a monszun halálos áldozatot is követel, a cselekmény csúcspontján az esőzéseket követő áradások következtében fullad meg az angliából érkezett kislány, Sophie Mól.

A trópusi Keralához hasonló jellegű tájként jelenik meg *Az Éjféli gyermekeiben* a Sundarbans-dzsungel, mint protagonisztikus-pszichológiai tér, hiszen itt a geográfiai jelleg alapvetően meghatározza a szereplők sorsának alakulását, és pszichés állapotukat is befolyásolja. A Nyugat- és Kelet-Pakisztán szétválását kísérő háború közben Szalím és néhány társa hosszasan időzik a Ganga-Brahmaputra-Meghna deltatorlatnál húzódó vadonban. A terület mára már UNESCO világörökségi helyszín, és 1947 óta húzódik keresztül rajta a határ, ami elválasztja Indiát előbb Nyugat-Pakisztántól, majd Bangladesztől. A regényben a Sundarbans a társadalomból való teljes kiszakítottság helyszíne. Megszűnik a kapcsolat a külvilággal, és a megfogható valóság helyét a hallucinációk veszik át. Ugyanúgy a földrajzi tájékozódás is lehetetlenné válik, egyetlen összefüggő élőlényé, ökoszisztémává alakul át az erdő a szereplők szemében. „A dzsungel, miként egy sírbolt, bezárult mögöttük, és miután egyre fáradtabban, mégis lankadatlanul eveztek órák hosszat a sósvízű csatornák kiismerhetetlenül kusza labirintusában, a fölénk tornyosuló fák katedrális-boltívei alatt, Ajjúb Sahíd Fárúk végképp és teljesen eltévedt.”³⁶ Az egyetlen általuk is azonosítható tereptárgy a valójában közel 10.000 km²-es területen egy rejtélyes hindu templom és Szalímék levelekből és ágakból épített kunyhója - tehát az antropogén helyszínek. Topográfiai szempontból természetesen nem ilyen egybefüggőek és kiismerhetetlenek a természetföldrajzi régiók, csak a modern ember számára jelent nehézséget a tájékozódás. Biogeográfiai szempontból két ökorégiót különböztetnek meg: az édesvízi mocsárerdőket és a mangrove-erdőt. Emellett az indiai területen különválasztanak mag-, buffer-, és blokk-zónát, Bangladesben pedig összesen 6 különböző területet (Bhattacharjee és Ahmed, 2022). Fontos kiemelni, hogy bár a regényben a Sundarbans végtelen, érintetlen és vad vidékként jelenik meg, a világ egyik legnagyobb népsűrűségű területe veszi körbe az erdő magterületét. 2001 óta hiába van 4260 km² természetvédelmi terület kijelölve, ahol az emberi tájhasználat korlátozott vagy teljesen tiltott; a teljes Sundarbans területén ma körülbelül 7 millió ember él (Danda - Sriskanthan, 2011). Ahogy Roynál, itt is megfigyelhető,

³⁵ ADI, 13.

³⁶ ÉGY, 582.

hogy a folyó mellett az időjárás a legjelentősebb természeti jelenség: „Sahíd (..) tudva, hogy a monszun csak átmenetileg csöndesedett meg, úgy döntött, semmi értelme a kiutat keresni, mikor a visszatérő monszun akármikor elsüllyesztheti a gyöngécsónakot.”³⁷

Az éghajlathoz való viszony *A Sátáni Versekben* is kirajzolódik. Dzsibríl az angolok morális gyengéit a meteorológiával magyarázza: „amikor a föld nem szárazabb a tengernél, amikor egy nép szemlátomást elveszti a disztingválás képességét, (...) mindent nagyjából ugyanolyannak, eldönthetetlennek, plusz-mínusznak kezd látni. (...) Mert az igazság szélsőséges, vagy így, vagy úgy. (...) Egyszerűen forró. Város, én trópusivá teszek!”³⁸ A „trópusi jegyeket” pedig hosszasan sorolja, pl. országos szieszta bevezetése, kókuszháncs- és kopraipar, vallási buzgalom, politikai hevület, fűszeresebb ételek, monszunesők, kolera, por, zaj.

Rushdie-nál *A Sátáni Versekben* a hegyek is előtérbe kerülnek, elsősorban a Himalája és az Arab-félsziget egyes vonulatai. Azonban megjelenésük mindig valamilyen álomhoz vagy emlékhöz köthető. A Himalájának 11 csúcsa is megjelenik, még hozzá a halálfélelem pillanataiban: amikor Csamcsá és Dzsibríl repülőgépét eltéríti egy terrorista csoport, és hónapokig a sivatagban raboskodnak, Csamcsá a nyolcezer méternél magasabb csúcsokat számolja, hogy ébren maradjon. Dél-India szimbolikus hegysége köszön vissza Dzsibríl mumbai, Malabár Hill-i luxuszlakásánál is – a komplexum neve *Everest Vilas*. A férfi két szerelme, Alleluia és régi kedvese, Rékha is a toronyház tetejéről kizuhanva veszti életét. Alleluia kívülálló, Londonból érkezik Indiába, és halála az *Everest Vilasban* hasonlóan allegorikus, mint Sophie Mól folyóba fulladása Roy regényében. Haláluk a szubkontinens vadságát jelképezi, melyet még a gyarmatosító birodalom lakói sem tudtak felülmúlni. Alleluia életének fókuszpontja egyébként is a Himalája, hiszen az „Everest királynő” a hegymászásban találja meg életének értelmét. A nő misztikus térként tekint a csúcsokra, a metafizika végső kérdéseire remél tőlük választ. „a hegy nem csupán transzcendes, hanem ördögi is”³⁹ . mondja Dzsibrílnek. „Láttam, hogy a Himalája ott nyújtózik alattam, és az is Isten arca volt.”⁴⁰ A kultikus tiszteletet a földrajzi tér bálványai is jelzik: „Allie már jóval azelőtt, hogy találkozott a heggyel, érezte, hogy ott sötétlik a lelkében. Lakása tele volt Himalájával. Az Everest parafa-, műanyag-, cserép-, kő-, gyanta-, agyagfaragásai tolokodtak helyért.”⁴¹ Dzsibrílből és Csamcsából hiányoznak ezek a magasztos érzések, számukra a Himalája gondolata megszokott

³⁷ ÉGY, 585.

³⁸ SV, 510.

³⁹ SV, 435.

⁴⁰ SV, 286.

⁴¹ SV, 434.

és mindennapi, nyelvhasználatukba is beépül állandósult szókapcsolat formájában: „himalájai magasságból repül felé”⁴², „himalájai magasságban rövid életű és idő előtti nap robbant bele a porhanyós januári levegőbe”⁴³. A Punjabi-Himalájában húzódó Kasmír-völgy, amint a 4.1 fejezetben is megjelenik, hiába szerepel sokat *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* és *Az Éjjél Gyermekeiben*, inkább csak tematikus díszletként szolgál mindkét regényben.

A Sátáni Versekben az Arab-félszigeten a Jabal-al-Nourból transzformált Cone-hegy jelent mitikus helyszínt. A 'Kúp-hegy' – neve alapján – nem utal a bibliai helyszínre, de a szövegkontextusból egyértelműen összefüggésbe hozható a hegycsoporttal. A sivatagi álomepizódokban, ahol Dzsibríl arkangyalként vesz részt az iszlám vallás megalapításában, a Cone-hegyi barlangban találkozik a prófétával. A választott név összezseng Alleluia Cone vezetéknévvel is.

India másik nagy hegylánc, a Nyugati-Ghatok is megjelenik több regényben is, de nem nagy jelentőséggel. Az *Éjjél Gyermekeiben* Padma bengáli bársonybabot (*Mucuna pruritus*) és elefántalmát (*Eronia elephantum*) keres a hegylábaknál⁴⁴, *A Sátáni Versekben* egy Gagari nevű templomváros kerül szóba, amelynek „egyetlen terménye az a sok kőisten, amit a hegyekből bányásznak ki.”⁴⁵ Az említett település nem létezik.⁴⁶ Mindkét asszociáció kissé folklorisztikus, a népi gyógyászat és a hegyi szent falu is a népi kultúrát, a vidéki tájat idézi fel.

4.4. Mikrokozmoszok a társadalom perifériáján – Kasmír és Delhi

Húsz évvel első regénye után Roy kifejezetten más stílushoz és térhasználathoz nyúlt *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumának* írása közben. Bár a cselekmény mozgatórugója korábban is a marginalizált, hátrányos helyzetű csoportok elleni diszkrimináció volt, ez sokkal hangsúlyosabbá válik második könyvében. A társadalmi igazságtalanságok és háborús konfliktusok ábrázolásával a stílus is megváltozik, jóval tárgyilagosabb és objektívebb lesz. Ez a változás általánosságban jellemzi a posztkoloniális irodalmat a 2000-es évektől kezdve, és Roy jó példája annak, hogyan válik az esztétika politikává, a fikció tényirodalommá, a mágikus realista és modern stílus egy jóval józanabb valóságábrázolássá (Menozzi, 2018). Ez a fordulat jól megfigyelhető a szövegben használt terekben is. Az előző fejezetben tárgyalt homályos,

⁴² SV, 575.

⁴³ SV, 10.

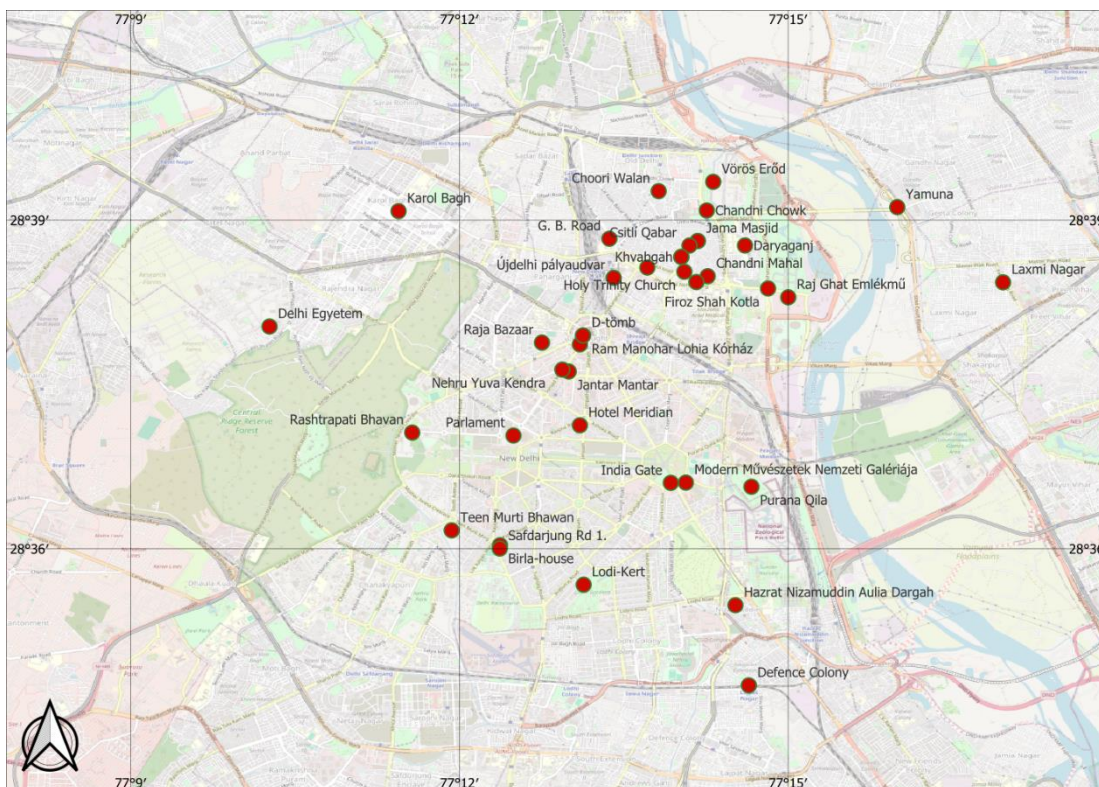
⁴⁴ ÉGY, 311.

⁴⁵ SV, 760.

⁴⁶ Bár Indiában van Gagari nevű falu, az Rajasthan sík, sivatagos vidékén található.

intim szférákat, a családi élet színtereit, az ismerős tájelemek helyét átveszik a konkrét pozíciók. Ezeknek a tereknek már nevük van, tartoznak valamilyen geopolitikai egységhez. Asszociációkat váltanak ki – hírekben olvasott mézárításokról, ipari katasztrófákról, halottakról. A gyermekkort idéző, színes, pozitív hangvétellő tájleírásokat felváltja az urbánus tér, minden intenzitásával és nehézségével együtt.

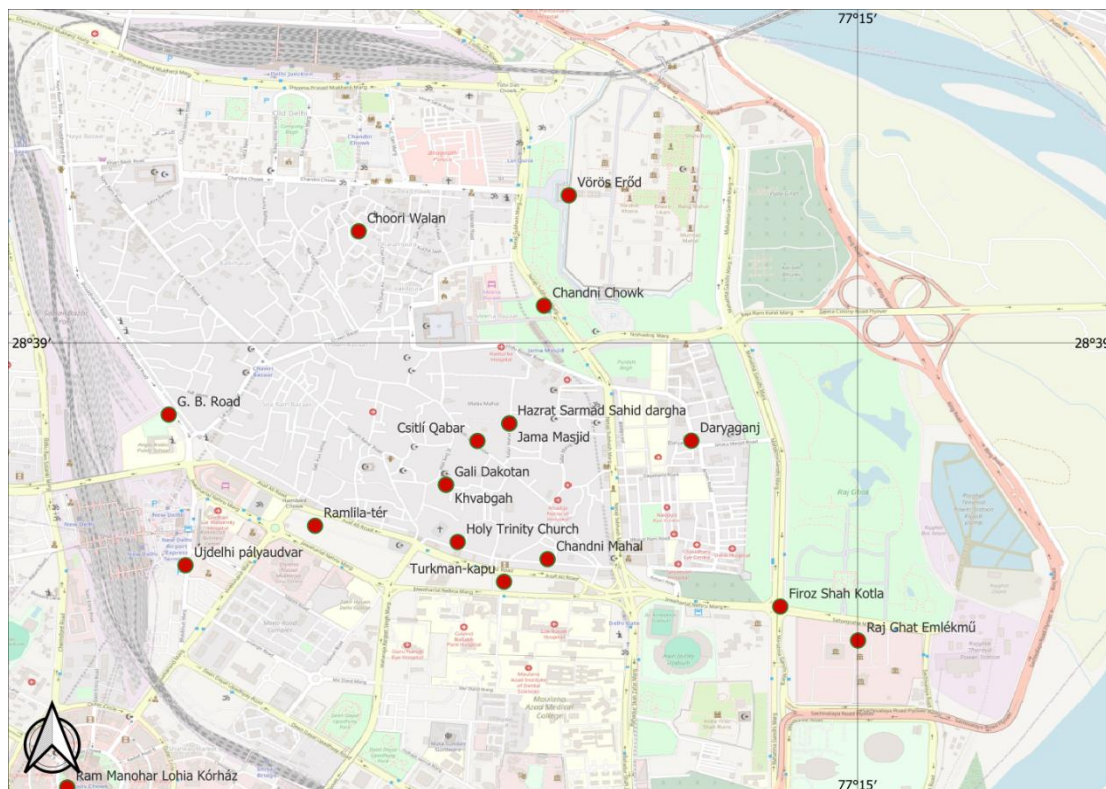
A szövegben nem csak az Indián kívüli helyszínek száma növekedett meg, hanem az országon belül is sokkal összetettebb hálózat jelenik meg. A térhasználat kimozdul a dél-indiai fókuszról és az északkeleti régióra helyezi a hangsúlyt.

4. ábra: Delhi *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* (saját szerkesztés)

A 4. ábrán megjelenített Delhi szívet a regényben Shahjahanabad, azaz Ódelhi jelzi, ami külön térképen is látható (5. ábra). Ez a valóságban sincs másként, hiszen a fallal körülvett város közel ötszáz éve lett először főváros. Az alapító mogul uralkodó, Shah Jahan idejében a lakosság nagy része muszlim volt, ennek emlékét jelzik ma is az itt található vallási és kulturális emlékek: a Jama Masjid, a Vörös Erőd, a Turkman-kapu, vagy Chandni Chowk vásárnegyed (Khan, 2015). Ezek a helyszínek gyakran felbukkannak a *Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* is, a mindennapok környezetébe simulva. A brit uralomtól kezdve a város szerepe erőteljesen megváltozott, hiszen Kalkutta vette át a központi pozíciót. Ekkor vált a terület Ódelhivé, és

kényszerült arra, hogy helyet adjon valami újnak, másnak, idegennek. Az éles határ – ami a régi város és az új, a britek által mesterségesen alakított tér között húzódik – a szövegben is észrevehető. Amikor a szereplők elhagyják otthonukat – amely Ódelhin belül a Galí Dakotán környékén található, a Szentháromság-templom mellett –, és Újdelhibe mennek, általában a kirekesztettség és a megaláztatás motívumai kísérik őket. Andzsum például elmeséli azt a történetet, amikor a magas presztízsű, veszternizálódott Defence Colony egyik tömbjében, a D-blockban majdnem letartóztatták hidzsra társaival együtt.⁴⁷ A Connaught Place is feltűnik, a városrészben található Jantar Mantar csillagvizsgálóval együtt, ahol a regény számai előbb-utóbb összefutnak. Ahogy a virtuális térben, úgy a valóságban is a tüntetők kedvelt választása az idén háromszáz éves épület – ez 1993 óta van így, amikor a Kongresszus betiltotta a protestáló célú gyülekezést a Parlament közelében (Saraswati, 2023). A Jantar Mantar kapcsán megjelenik a közeli Le Méridien Hotel is, amely szintén köthető az elmúlt évek közéleti eseményeihez: Obama elnök valóban itt szállt meg, 24 tizedesi ranggal rendelkező kutyával (India TV News, 2015), ahogy azt dr. Ázád Bháratíja is állítja a regényben. Kissé ironikusan teszi fel mellé a kérdést: „De miért van dr. Ázád Bháratíja itt, a járdán, amikor az amerikai kutyák az ötszillagos szállodában laknak?”⁴⁸

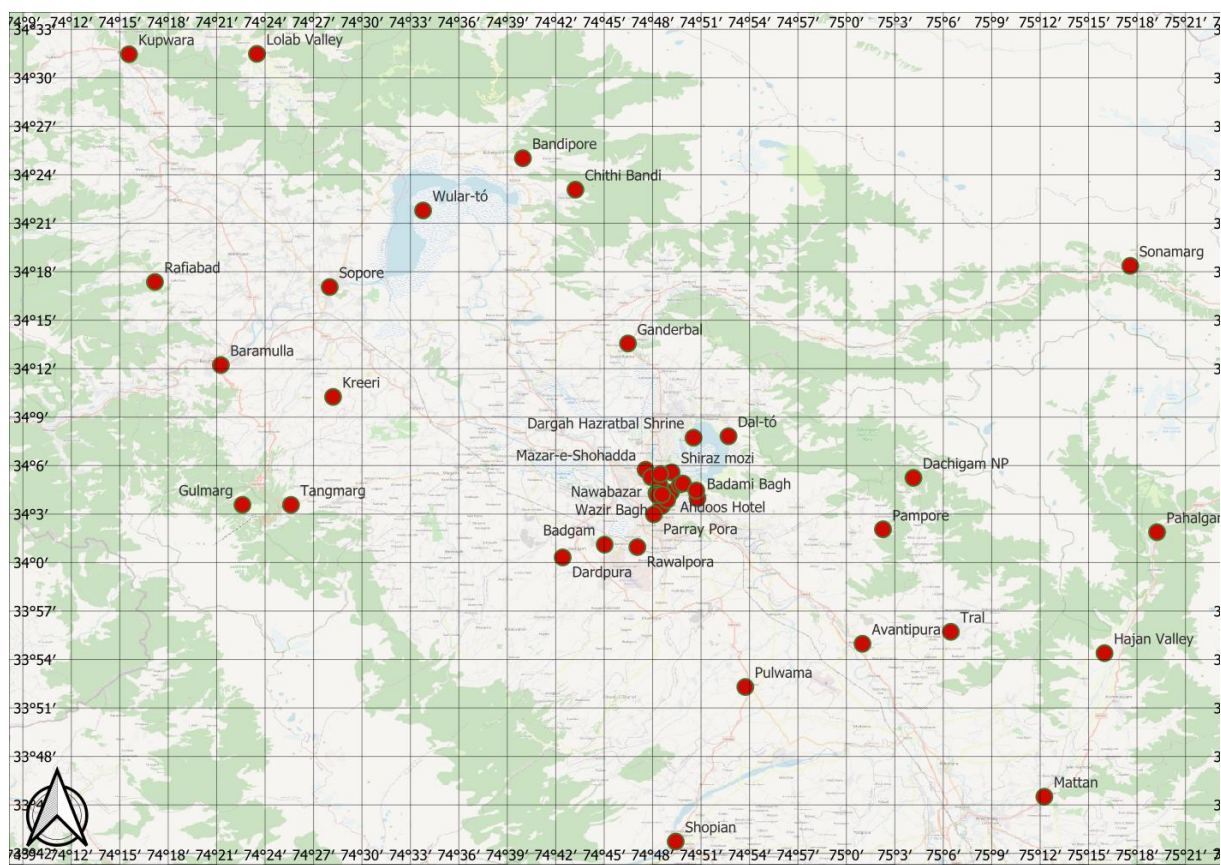

5. ábra: Ódelhi részlete a 4. térképből nagyítva (saját szerkesztés)

⁴⁷ FBM, 52.

⁴⁸ FBM, 174.

Összességében Roy igyekszik Delhi kapcsán minél pontosabban leszűkíteni és nevesíteni a szereplők környezetét; a népszerű és ismert helyszíneken (pl. Birla House, India Gate) kívül olyan részeit is megjeleníti a városnak, amik elsősorban a helyi lakosok számára lehetnek ismerősek (pl. Karol Bagh, Laxmi Nagar). Egy fontos kivétel van, amely szándékosan nem visel beazonosítható nevet: a temető, ahol Andzsum létrehozta a Dzsannat (hindiül: Paradicsom, Mennnyország) panziót. A területről csak annyi derül ki, hogy egy kórház és egy hullaház közelében van⁴⁹, amely alapján viszont nem azonosítható be a várostérképen. Ez valószínűleg nem véletlen, hiszen így kiemeli a valóságból, a mindennapok zajos és fájdalmas közegéből ezt a helyszínt, mely a regény végére a Boldogság Minisztériumává válik, ahol a kitaláltak végre békében élhetnek (és nyugodhatnak).

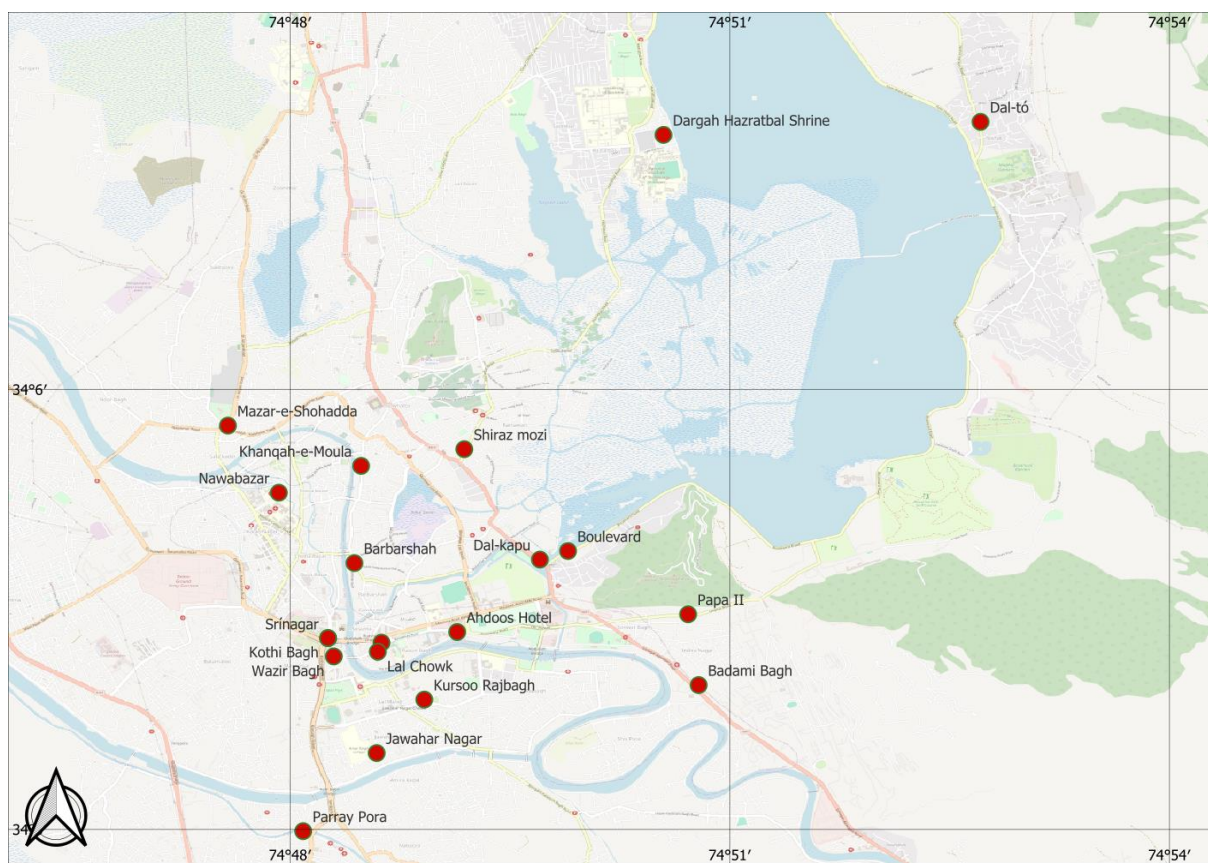

6. ábra: A Kasmír-völgy A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában (saját szerkesztés)

A történet másik központja Kasmír, ahol Roy hasonló következetességgel támaszkodik a valóságra. Itt még jobban kirajzolódik azon szándéka, hogy a tényirodalom határait súrolva átfogó képet adjon a háború eseményeiről és térbeli kiterjedéséről. A történet elsősorban a

⁴⁹ FBM, 13.

Kasmír-völgyet rajzolja körbe, de a szélesebb értelemben vett Kasmírra is kitekint: szóba kerül a Kínához kerülő Akszaj-Csin, Ladakh, a pakisztáni határvidéken fekvő Rajouri, vagy éppen Jammu városa (6. ábra). A legjelentősebb események azonban Srinagarban történnek. A városból kiemelkedő pontok is a kasmíri helyzet szomorú vázát rajzolják ki (7. ábra). Három elhíresült kihallgatóközpont név szerint is megjelenik: a Cargo, a Papa II, és a Shiraz mozi, amely a leghangsúlyosabb szerepet tölti be a regényben a felsoroltak közül. A Mártírok Temetője, vagyis a Mazar-e-Shohadda tragikus ellenpárjává válik Andzsum Dzsannat-jának Delhiben. Roy Delhihez hasonlóan itt is törekszik a környezet 'hivatalos' jellegű megnevezéséhez: a városnegyedek közül megjelenik például a Nawabazaar, a Barbarshah, a Jawahar Nagar, a Kursoo Rajbagh, a Kothi Bagh, a Lal Chowk.

7. ábra: Srinagar A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában (saját szerkesztés)

A Kasmír-völgy számtalan lehetőséget nyújt a természetföldrajzi elemek megjelenítésére, de Roy itt jóval visszafogottabban bánik ezekkel az elemekkel. A hegyek és a növényzet szépsége csak ritkán kerül említésre, általában akkor is párhuzamban az erőszakkal és a brutalitással: „Az ősz a szemérmetlen bőség évszaka volt a Völgyben. A nap rézsútosan sütött a virágzó őszi kikerics levendulaszín leplére. A gyümölcsösökben roskadoztak a fák, a csinárok lángoltak. Tiló utastársai, legtöbbjük kasmíri, részeire tudták bontani a szellőt, és nemcsak az almának, a

körtének és a rizsnek a busz ablakain besodródó illatát tudták megkülönböztetni, hanem azt is tudták, hogy kinek az almáskertje, kinek a körtefái és kinek a rizsföldje mellett haladnak éppen. Volt még egy szag, amelyet mindannyian jól ismertek. A rettegés szaga. Megsavanyította a levegőt, és kővé dermedtette testüket.”⁵⁰ A terület rendkívül előnyös mikroklímája és mezőgazdasági potenciálja is kiolvasható a szövegből, a termékeny kertek és gyümölcsök többször is felbukkannak, például az Ambrí alma⁵¹ is, melyet gyakran „Kasmír királyának” hívnak, ugyanis a Himalája Jammu és Kasmiri, illetve Himachal Pradesh-i lejtőin terem. A Dachigami Nemzeti Parkot és a srinagari Dal-tavat is beárnyékolja a háború. Előbbiben a kétes politikai hovatartozású Garson Hobart tölti idejét, aki meg is jegyzi, hogy a környezete gyengíti a harc melletti elköteleződést, hiszen az erdő „hangsúlyozta az egésznek a hiábavalóságát. Azt az érzést keltette, hogy Kasmír valójában ezeké a teremtményeké. Hogy semelyikünknek (...) nincs joga kisajátítani magának e hely mennyei szépségét.”⁵² A Dal-tó pedig, jellegzetes lakóhajó-telepén hiába nyújtja először a szerelemi beteljesülés helyszínét, hamar tragédiába torkollik, amikor fegyveres erők törnek be az idillbe.⁵³

Azt követően, hogy a 20. század elején Baktay Ervin Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain járva felkereste Kasmírt és az ott tapasztalt harmonikus állapotokat „A Boldog völgy országa” című monográfiájában (Baktay, 1934) írta le, illetve Indiában a nemzet atyjaként tisztelt Mahatma Gandhi is a Brit-India vallási alapon történő felosztását követő öldöklés tetőpontján az évszázadok óta békében egymás mellett élő hinduk és muszlimok példájára utalva mondta: „ha látok reményt [a megbékélésre] akkor az Kasmírban van”⁵⁴. Sajnos, nem a béke, hanem az évtizedek óta tartó békétlenség, konfliktusok, háborúk szakadtak a kasmíriak nyakába. Ebben a témakörben hazánkban is több publikáció született már (Wilhelm et al. 2006, Wilhelm 2015, Wilhelm – Zagyi 2019, Wilhelm 2022), elemelve a térség kínzó geopolitikai problémáit.

⁵⁰ FBM, 456.

⁵¹ FBM, 351.

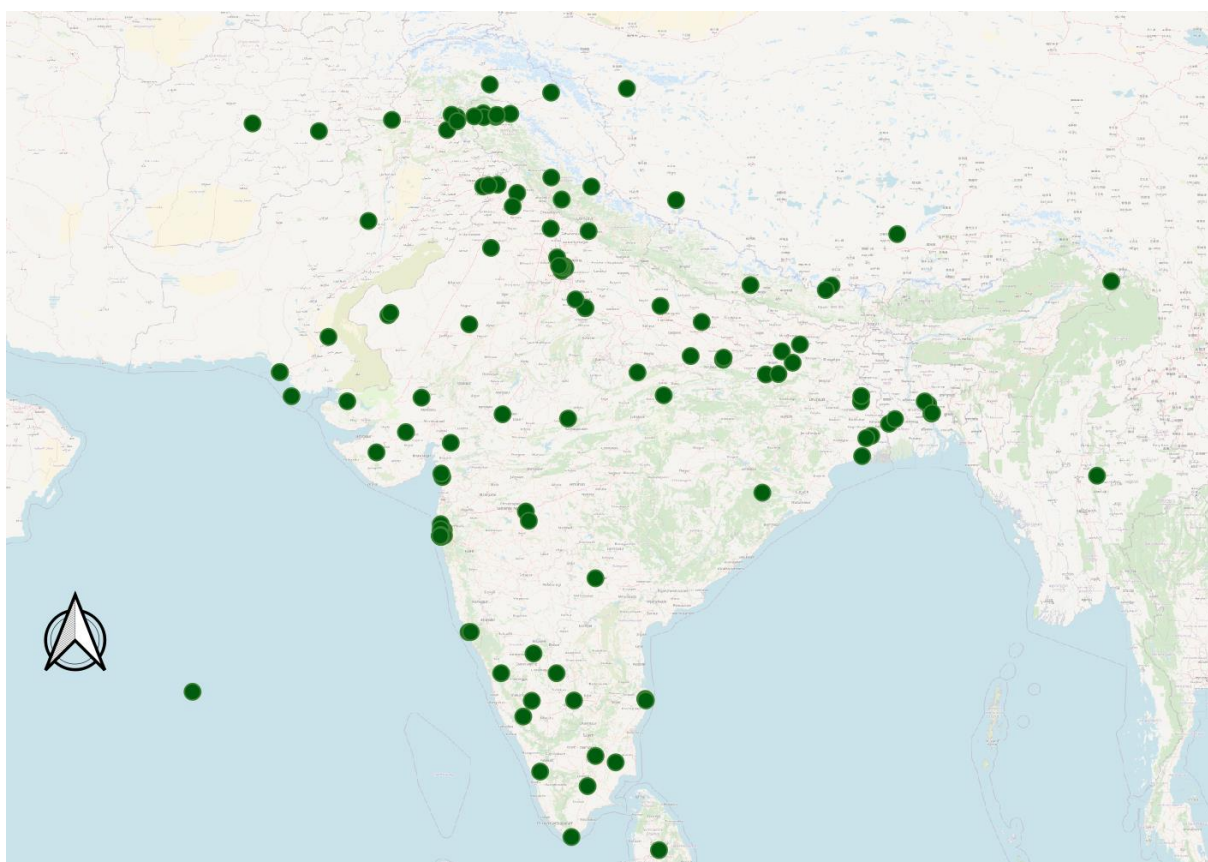
⁵² FBM, 224.

⁵³ FBM, 492.

⁵⁴ <https://kashmirlife.net/gandhi-and-kashmir-issue-27-vol-11-217492/>

4.5. Sokszínű Bhārat Mātā

India legrészletesebb térhálózata *Az Éjjél Gyermkeiben* mutatható ki, amint a 8. ábrán is látható. A regény 1915-ben kezdődik Kasmírban, és 1977-ben zárul, Mumbaiban. India 1947-es függetlenné válásának előzményei és következményei szorosan kapcsolódnak a főszereplő, Szalím életéhez is, aki maga is így fogalmaz: „India Anyánk, Bhārat Mátá, nemde, nőnemű? És előle aztán, mint te is tudod, nincsen menekvés. Történetünkben harminckét év telt el a születésemig; ha megérem, hamarosan harmincegy esztendőś leszek magam is. Hatvanhárom éven át, az éjjél előtt és az éjjél óta, nők tettek velem a legjobbat; és, ki kell mondanom, a legrosszabbat.”⁵⁵

7. ábra: A dél-ázsiai szubkontinens *Az Éjjél Gyermkeiben* (saját szerkesztés)

Bár a regény cselekménye leghosszabban Mumbaiban időzik, a 8. ábra jól mutatja, hogy az említett helyszínek gócpontja északabbra található – Delhi-Agra-Amritsar tengelyében. A Sinai család történetében jelentős helyszínek történelmi párhuzammal is rendelkeznek a szövegben; ilyen például az amritsari Jallianwala Bagh-i mészárlás, ahol Adam Aziz is a tragikus események tanúja lesz, vagy Indira Gandhi sterilizációs programja, aminek keretében Szalímot

⁵⁵ ÉGY, 651.

Varanasiba hurcolják. Utóbbi esetben a helyszín allegorikussá válik, hiszen a hindu vallási központ a halál és az újjászületés városa, az intézkedések a valóságban viszont nem csak itt zajlottak, 1975-77 közötti 8 millió embert sterilizáltak a kampány keretében (Pelras – Renk, 2021).

Rushdie igyekszik feloldani a térképen a hangsúlyos pontok közötti hézagokat. A 3.3. fejezetben az egyszerű háttérként említett helyszínek például ilyen szerepet töltenek be: az X. ábrán a feltűnően halvány Kelet-Indiát erősíti Budge-Budge vagy Odisha, Közép-Indiát pedig Baroda (Vadodara). Az Északkeleti-régió is hasonlóan alulreprezentált, Assam és a környező államok minden regényben nagyjából üres foltok maradnak. *Az Éjjél Gyermekében* Walong neve merül fel egy háborús hír kapcsán („Kául tábornok és négy zászlóaljának megfutamodása”)⁵⁶, *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* pedig Nágaföld neve fedezhető fel a régióból. A Sátáni Versekben és Az Apró Dolgok Istenében Assam van megnevezve. A „Hét Testvér” államainak kimaradása talán kevésbé feltűnő az átlagos olvasónak, de meglepő lehet például a külföldiek által egyik legtöbbet látogatott város, Jaipur hiánya - neve egyik regényben sem jelenik meg. Sőt, az Aranyháromszögből Agra is meglehetősen háttérbe szorul, *Az Éjjél Gyermekeitől* eltekintve szinte egyáltalán nem szerepel. A 8. ábra a már említett Breach Candy úszóklub medencéjéhez hasonlóan az egykori Brit-India alakját rajzolja ki, a Kathiawar-félszigettől és a Kutch sós sivatagtól a Padma folyóig; de az elkészült kép mégis kikerülhetetlenül hiányos marad.

4.6. (Rém)álmok a posztkolonializmus és az iszlám világában

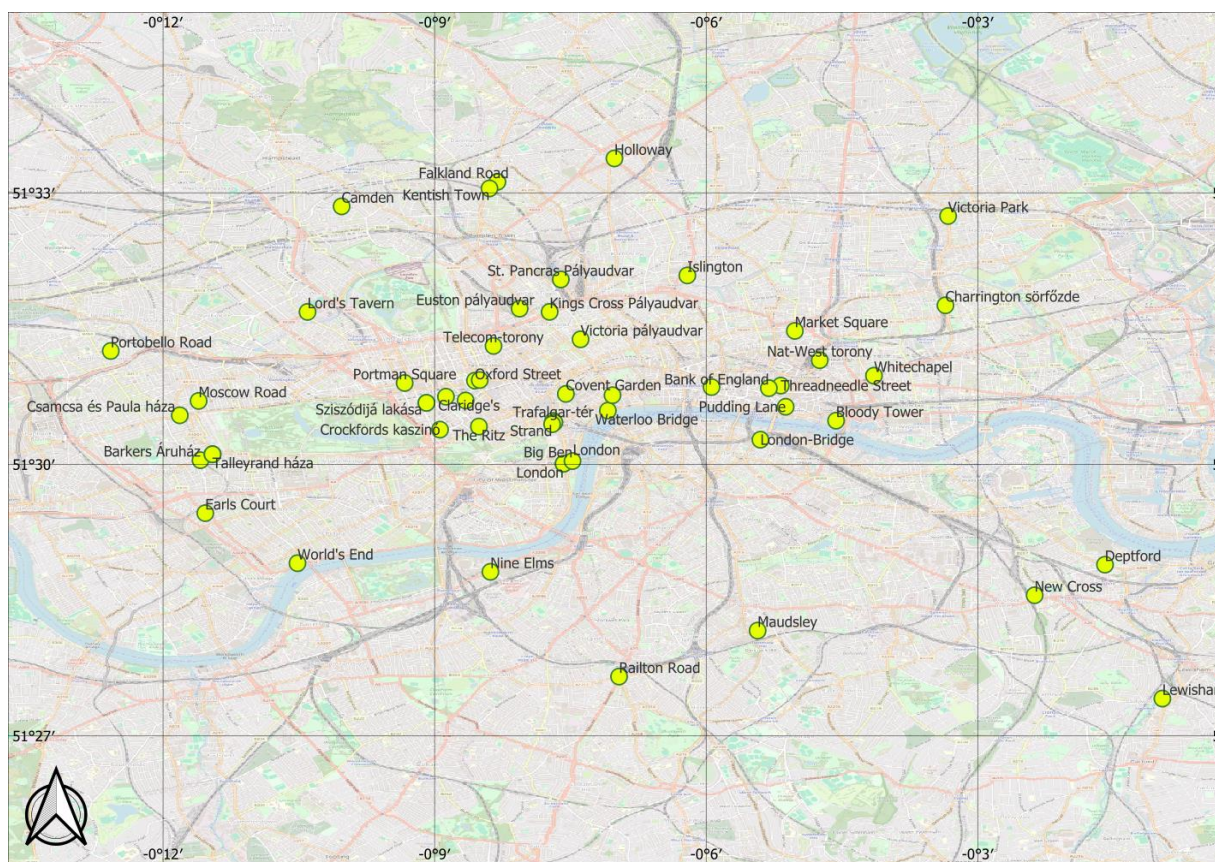
A Sátáni Versekben London még Mumbainál is nagyobb hangsúllyal szerepel. A szereplők gyakran „Vilájként” hivatkoznak rá, mely eredetileg a perzsa nyelvterületeken (mai Irán és Afganisztán) régiót vagy provinciát jelentett. Később Dél-Ázsiában a kifejezés *idegen föld* értelemben terjedt el, elsősorban Angliát, Nagy-Britanniát vagy Európát jelölte (Oxford English Dictionary, 2023).⁵⁷

London, mint a Brit Birodalom vérkeringésének központja, mind a négy regényben felbukkan. Általában azonban funkciója elhanyagolható, inkább távoli emlékként, más szereplőhöz

⁵⁶ ÉGY, 484.

⁵⁷ Az iszlám jogtudományban is mást jelent a kifejezés. A *velayat-e faqih* típusú berendezkedés a papságot emeli az állam fölé. Például Iránban is ez a síita eredetű rendszer működik az 1979-es Iszlám Forradalom óta (Aarabi K. 2019). Emellett az Oszmán Birodalomban is használták a vilayet (beglerbégség) kifejezést, a perzsa provinciához hasonló értelemben (Jelavich, 2000).

köthető referenciapontként működik a szövegben. *Az Apró Dolgok Istenében* Sophie otthona, mely legtöbbször illatként – „Lépkedett a kifutón, hajában London szaga”⁵⁸ –, illetve mintás golyóstollként – „Két golyóstoll, melyeken a néma utcaképben piros londoni buszok úsztak fel s alá”⁵⁹ – szűrődik be Ayemenembe. Roy másik regényében hasonlóan távoli a viszony Londonnal, csupán kétszer említi meg. A két Rushdie-regényben jóval nagyobb különbségek fedezhetőek fel. *Az Éjjél Gyermekeiben* egyszer nevezi meg Londont, akkor is az AirIndia egyik hirdetőplakátján szerepel, *A Sátáni Versekben* azonban a város komplex szerkezete megjelenik – a turisztikai látnivalók, a szimbolikus épületek és negyedek, és a szereplők személyes, intim tere is (9. ábra).

9. ábra: London A Sátáni Versekben (saját szerkesztés)

A város szimbolikus, történelmi térszínei többnyire mitikus kontextust kapnak, mely egyszerre teszi őket hangsúlyossá és komolytalanná. A Trafalgar-tér egész London, sőt, Nagy-Britannia jelképeként jelenik meg Csamcsa emigránssá válása kapcsán: „Szaláhuddín Csamcsávála átváltozása Szaládín Csamcsává, mint látható, a régi Bombayban kezdődött, jóval azelőtt, hogy

⁵⁸ ADI, 170.

⁵⁹ ADI, 116.

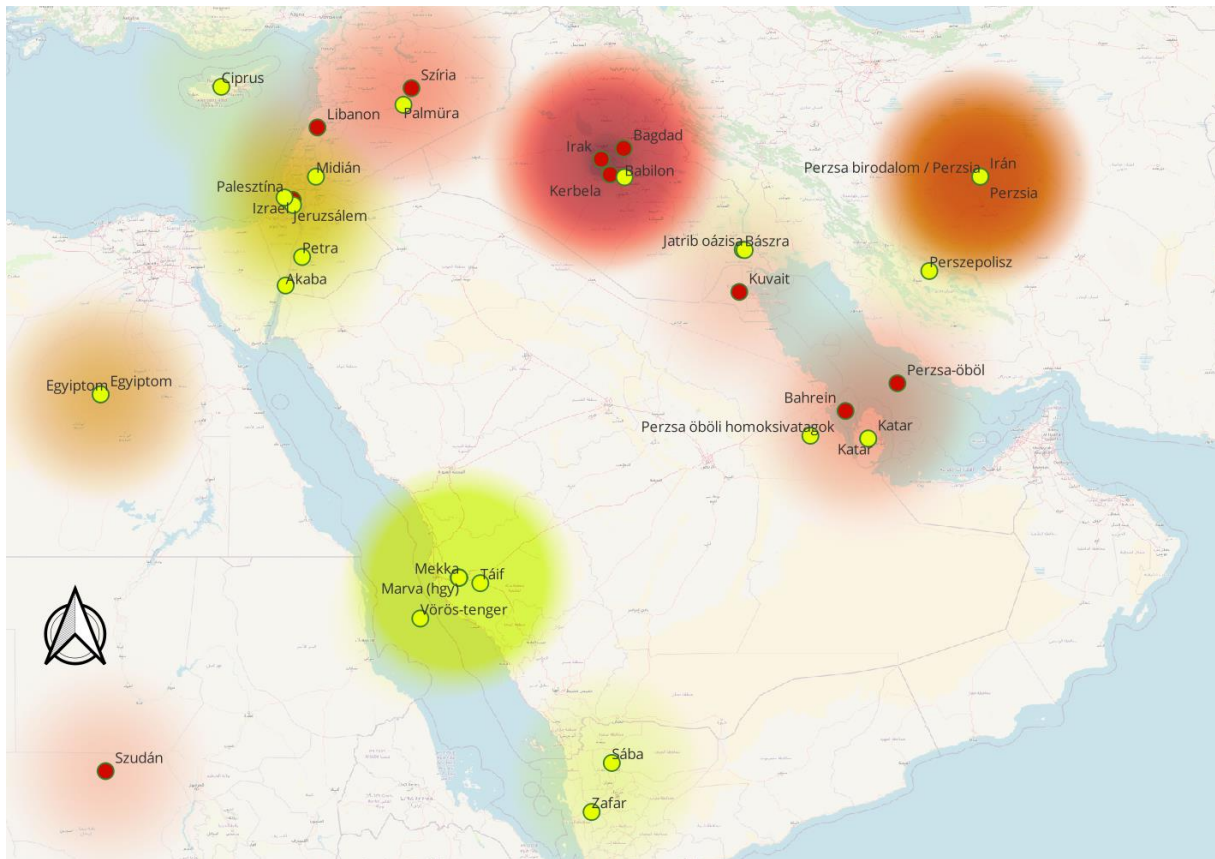
a Trafalgar oroszlánjainak bömbölését hallhatta volna.”⁶⁰ A Big Ben és a Temze pedig Dzsibríl angyali transzformációjának hátterét adja: „Megjelenik egy mennyei lény, csupa sugárzás, ragyogás és jóság, nagyobb, mint a Big Ben, kolosszus módjára, terpeszben tud állni a Temze fölött.”⁶¹ A London Bridge pedig a cselekmény kicsúcsosodásában kerül reflektorfénybe, amikor egy sheppertoni stúdióban rendezett összejöveten a szereplők egy dickensi London-díszletben bolyonganak. A város itt válik leginkább önmaga karikatúrájává. London ugyanis sosem lesz teljesen valóságos a szereplők számára, mindig idealizált, idegen és virtuális marad, hiszen Csamcsá elképzelése az angol kultúráról történeteken alapul (Bentley, 2001), melyek – ahogy kutatásom során is látható válik – mindig torz képet festenek a térről, bármennyire is idézik karakterét.

Brister Rushdie Londonját az *angol* és *nem-angol* terek egymással konfliktusba lépő kollekciójaként értelmezi (2014). A regényben Brickhall jelenti azt a bevándorlók lakta területet, amely leválik a ’másik’ Londonról. Rushdie a fiktív negyedet részben Brick Lane-ről mintázta, egy East End-i városnegyedről, ahol legnagyobb számban bengáliak élnek (Marzorati, 1989). Rushdie gyakran a megnevezésekkel is játszik, a helyiek és a régióban ismerősen mozgóknak számára ez intimitást sugároz: a londoni Tower néha White Towernek, néha Bloody Towernek nevezi, a Szent Pál Katedrálisra csak „Wren”⁶² kupolájaként” hivatkozik.

⁶⁰ SV, 629.

⁶¹ SV, 484.

⁶² Christopher Wren brit építész volt a 17-18. században, leghíresebb munkája, a Szent Pál Katedrális mellett dolgozott például a Kensington palotán és a Westminster Abby-n is; emellett a Royal Society alapítója is volt (Royal Institute of British Architects, n.d.)

10. ábra: Az Arab-félsziget térsége *A Sátáni Versekben* (sárga) és *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* (saját szerkesztés)

A Sátáni Versek Nagy-Britannia mellett a Közel-Kelet térképét is felrajzolja, amely a *A Felhőtlen Boldogság Minisztériumában* is nagy hangsúllyal szerepel (10. ábra). Rushdie regényében központban Jahilia városa áll, amely Mekka fiktív változata. A *jahiliyyah* kifejezés az iszlámban a próféta előtti időszakot jelöli, a pogányság korát, illetve ignoranciát, tudatlanságot is jelent. Rushdie hangsúlyozza a település sivatagi mivoltát, és ahogy az angliai időjárásnak, a monszunnak és a trópusi klímának is jellemformáló erőt tulajdonít, a térítői éghajlat jellegzetességeit is a város és ember kulcsfontosságú elemének tartja: „Csodálni való látvány: falakkal kerített, négykapus csoda, melyet a benne lakók hoztak létre, akik megtanulták a trükköt, hogy a fehér, elhagyatott homokdűnét – magát a változékonyságot, a kizökkenés, az állhatatlanság, az árulás, a formátlanság esszenciáját – valami alkímia segítségével átalakítsák frissen feltalált állandóságuk szövetévé.”⁶³ A szövegben betöltött szerep mellett több olyan tereptárgy is felbukkan, ami bizonyítja Jahiliya és Mekka összetartozását – ilyen például „A Fekete Kő háza”, vagy a Zamzam-kút. Tovább árnyalja a városról alkotott képet, hogy Mekka valódi nevén is 24 alkalommal szerepel. Leggyakrabban Áisa zarándoklata

⁶³ SV, 137.

közben említik, mely Mekkába tart, de Szuffján, a londoni kávézó tulajdonosa is állandó ismertetőjegyként viseli a teljesített haddzsot: „szakállát hennázta, mivel nemrég mekkai zarándokutat tett.”, „Szuffján elment Mekkába, majd hazajött, hogy keresetlen bölcsességeket, kedvességet és mosolyokat osztogasson.”, „míg a mekkai utazás a legtöbb muzulmánnaak nagy áldást jelent, addig az ő esetében kiderült, hogy egy átok kezdete.”

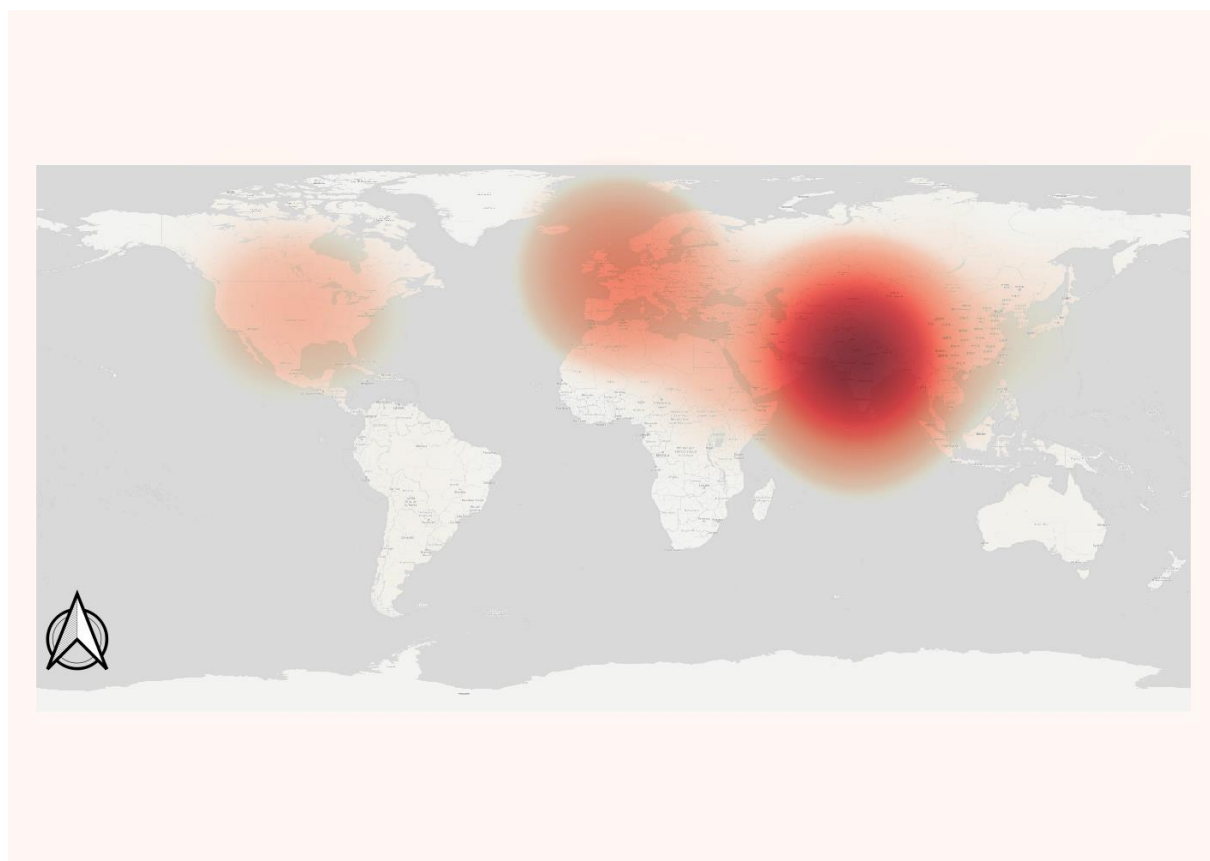
Továbbá közel-keleti pont a térképen például az iráni Bászra, Jeruzsálem, az egykori Sába és Zafar, a Perzsa-öböl, Petra, Palmüra, Akaba is. Ezeket a településeket Rushdie kevésbé szimbolikusan használja, inkább tényszerű, történelmi kontextust kíván velük adni, bemutatja a Mohamed korabeli kereskedelmi útvonalakat, a központ szerepét betöltő városokat.

Roynál a hetedik század csomópontjai helyett inkább a jelenlegi geopolitikai forrópontok kerülnek előtérbe. A 10. ábrán jól kirajzolódik Irak hangsúlyos jelenléte a szövegben, de Szíria és Palesztina is szerepel. Ezek a helyszínek elsősorban a kasmíri konfliktushoz kapcsolódnak a regényben.

A két történet földrajzi értelemben Iránban szövődik össze; a kapcsolat azonban inkább Perzsiára vezethető vissza – A Sátáni Versekben *Irán* mindössze egyszer, *Perzsia* azonban tizennyolcszor szerepel. Az ország neve 1935-ben változott meg, tehát jóval a szövegek megszületése előtt; a régi változat használata elsősorban a szöveg időbeli kontextusára vezethető vissza, hiszen Rushdie-nál általában a Jahiliában játszódó események kapcsán jelenik meg. Roy ehhez hasonlóan főleg történelmi vonatkozásban említi a Perzsa Birodalmat.

5. Összefoglalás

Természetesen nem minden mű lenne alkalmas arra, hogy hasonló elemzés alapjául szolgáljon, a kiválasztott regények témájukból kifolyólag különösen sok földrajzi helyszínt és jelenséget közvetítenek. A négy vizsgált regényben komplex és többértelmű térhálózat jelenik meg, ezek összegzését a 11. ábra mutatja be. A szövegek átfogó képet adnak a független India elmúlt 77 évről, és az olvasók számára társadalomföldrajzi szempontból releváns és megalapozott tudást közvetítenek. Annak ellenére, hogy a kiválasztott témák a szöveg által létrehozott kontextusban nem objektíven és tudományos hangvétellel jelennek meg, az információk beleilleszkednek az adott térszeletet jellemző regionális földrajzi alapismeretekbe.

11. ábra: A négy regény szintetizált térhasználata (saját szerkesztés)

India határon belüli viszonyrendszere – a települések hierarchiája, a régiók centrum-periféria kapcsolata – mellett a regényekből létrehozott térképekről a kurrens külpolitikai jelenségek és interkulturális kötődések is leolvashatóak. Legerősebb hatásként az angolszász világot és az egykori Brit-Indiából létrejött államokat – Pakisztánt és Bangladest – lehet megemlíteni; illetve Rushdie-nál jellemzően szerepet kap az Arab-félsziget is, amely a Mohamed fellépéséig visszanyúló hindu-iszlám kötelékeket illusztrálja. Viszont alig jelenik meg Délkelet-Ázsia, vagy éppen Ceylon, mely területek egyébként elhelyezkedésük mellett kulturálisan és történelmileg is több szállal kapcsolódnak az országhoz. A regények globális léptékben ábrázolják a földrajzi dimenziókat, mivel a migráció, a diaszpóra és a különböző országok közötti kapcsolatok kulcsszerepet kapnak bennük. A földrajzi mozgásokat, a határok átlépését és a helyek közötti transzcendenciát is bemutatják. Az indiai emigránsok, akik az ország különböző tájairól és közösségeiből érkeznek, nemcsak új földrajzi térben próbálnak otthonra lelni, hanem identitásukat is folyamatosan újraformálják a helyekhez való viszonyuk által.

Az irodalom számtalan lehetőséget nyújt a földrajzi terek bemutatására, esztétikai és poétikai megoldásaival egy térképnél vagy egy tudományos szövegnél jóval többet tud közvetíteni; ez azonban a tények torzulásával jár együtt. A tér szubjektívvá válik, a regény dinamikáját követve folyamatos metamorfózison esik át. A fragmentált települések és tájak az olvasóban intenzív, de labilis és akár megkérdőjelezhető ideológiai háttérrel bíró térszemléletet alakítanak ki.

IRODALOMJEGYZÉK

FORRÁSMŰVEK

- Roy, A. (2017). *A Felhőtlen Boldogság Minisztériuma*. Helikon. Budapest. ISBN: 9789632278803
- Roy, A. (1998). *Az Apró Dolgok Istene*. Európa Kiadó. Budapest. ISBN: 9630764032
- Roy, A. (2008). *The God of Small Things*. Random House. ASIN: B001NBEWN6
- Roy, A. (2017). *The Ministry of Utmost Happiness*. Penguin. ISBN: 9780241980774
- Rushdie, S. (2017). *A sátáni versek*. Helikon. Budapest. ISBN: 9789632278599
- Rushdie, S. (2007). *Az éjjél gyermekei*. Ulpius-ház, Budapest. ISBN: 9789632540504
- Rushdie, S. (2010). *Midnight's Children*. Random House. ISBN: 9780307744111
- Rushdie, S. (1997). *The Satanic Verses*. Picador. ISBN: 9780312270827

NYOMTATOTT IRODALOM

- Aboli, Z., Shaban, A. (2021). Socio-spatial Segregation and Exclusion in Mumbai. In: *The Urban Book Series*. DOI:10.1007/978-3-030-64569-4_8
- Anderson, P. (1998). *The Origins of Postmodernity*. Verso. ISBN: 1-85984-222-4
- Bahtyin, M. M. (1976). *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó. ISBN: 9632803957
- Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. Penguin. ISBN: 0 14 021631
- Cassirer, E. (1955), *The Philosophy of Symbolic Forms: Volume 2: Mythical Thought*. Yale University Press. ISBN: 0300000383
- Clode, C. (1989). *Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*. Gondolat Kiadó. ISBN: 9632822463
- Dallal, A. S., Hendrickson, J. (2009). Fatwā. Modern usage. In: Esposito, J. (szerk.). *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acref/9780195305135.001.0001
- Danda A. A., Sriskanthan G. (2011). Indian Sundarbans Delta - A Vision. *World Wide Fund for Nature-India*.
http://awsassets.wwfindia.org/downloads/indian_sundarbans_delta_a_vision.pdf
- Friedenthal, R. (1978). *Goethe élete és kora*. Európa Kiadó. ISBN: 9630710625
- Gangadharan, K. K. (1970). *Sociology of Revivalism: A Study of Indianization, Sanskritization, and Golwalkarism*. Kalamkar Prakashan.
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.547162/page/n7/mode/2up>

- Giafferri, X. (2016). Myth and Reality, Peking in *René Leys* of Victor Segalen. In: Peraldo, E. (szerk.). (2016). *Literature and Geography - The Writing of Space throughout History*. 371-390. Cambridge Scholars. ISBN: 1-4438-8548-7
- Grant, D. (2012). *Salman Rushdie*. Oxford University Press. ISBN: 0-7463-0797-7
- Györke, Á. (2012). *Rushdie Posztmodern Nemzetei*. Debreceni Egyetemi Kiadó. ISBN: 9789633182437
- Iyer, N. (2009). Hijra. In: O'Brien, J. (2008). *Encyclopedia of Gender and Society, Volume 1*. SAGE. ISBN: 9781412909167.
- Jacobson, M. R. (2007). Dharavi: Mumbai's shadow city. *National Geographic*, 211(5), 68-93.
http://awsassets.wwfindia.org/downloads/indian_sundarbans_delta__a_vision.pdf
- Jelavich, B. (2000). *A Balkán története I–II*. Osiris Kiadó. ISBN: 9633791200
- Hajnóczy, G. R. (1943). *Bengáli Tűz. Három év története*. Szépirodalmi Kiadó.
- Hites, S. (2023). A világirodalom földrajza és a kapitalizmus terei. *Replika*, 128. DOI: 10.32564/128.4
- Huntington, E. (1915). *Civilization and Climate*. Yale University Press.
- Khan, A. (2015). *Black Taj Mahal: The Emperor's Missing Tomb*. ISBN: 9788192747903
- Langer, S. K. (1953), *Feeling and Form: A Theory of Art*. Macmillan Pub Co. ISBN: 0684718324
- Larsen, K. (2008). A Little Earth of His Own: Tolkien's Lunar Creation Myths. In: Wells, S. (szerk.). (2008). *The Ring Goes Ever on: Proceedings of the Tolkien 2005 Conference. I-II*. 2: 394-403. The Tolkien Society. ISBN: 978-0-905520-24-7
- Lavery, C. (2022). The Power of Racial Mapping: Ellsworth Huntington, Immigration, and Eugenics in the Progressive Era. *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 21(4), 262-278. <https://doi.org/10.1017/S1537781422000299>
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437. <https://doi.org/10.2307/1775498>
- Merle, R. (1981). *Madrapur*. Európa Kiadó. ISBN: 9630720957
- Mills, C. W. (1959). *The Power Elite*. Oxford University Press.
- Molina, G. (2014) When Space Renews the Literary Workshop: The Oulipo Movement's Spatial Literary Practices. In: Peraldo, E. (szerk.). (2016). *Literature and Geography - The Writing of Space throughout History*. 126-150. Cambridge Scholars. ISBN: 1-4438-8548-7

- Nemes Nagy, J. (2009). *Terek, helyek, régiók*. Akadémia Kiadó. ISBN: 978 963 059 864 4
- Peraldo E. (szerk.). (2016). *Literature and Geography - The Writing of Space throughout History*. Cambridge Scholars. ISBN: 1-4438-8548-7
- Pirisi G. (2022) Zsáklaktól a Nagy Almáig. Útikalauz a Gyűrűk Ura településföldrajzához. In: Nagy, Á. (szerk.). (2022). *A téridőn is túl*. 225–253. Athenaeum.
- Pirisi G., Trócsányi A. (2020). *Fejezetek a társadalomföldrajz világából*. Pécsi Tudományegyetem. URI: <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23522>
- Rahul, M. (1991). *Bombay City - One Space Two Worlds*. Architecture Plus Design. 8.6. (Nov 1, 1991)
<https://www.proquest.com/openview/b00cdac4f769a4d9a5ddc45529e321e2/1?cbl=1816889&pq-origsite=gscholar>
- Rushdie, S. (1992). *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981-1991*. Penguin.
- Shippey, T. (2005). *The Road to Middle-Earth*. HarperCollins. ISBN 978-0261102750.
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern geographies : the reassertion of space in critical social theory*. Verso. ISBN: 0-8691-225-6
- Taine, H. A. (1881). *Az angol irodalom története I-II*. MTA Könyvkiadó Vállalata.
- Ten Kortenaar, N. (1995). "Midnight's Children" and the Allegory of History. *ARIEL: A Review of International English Literature*, 26(2), 41-62.
- Varghese, A. V. (1997). Ayamanam, oh Aymenem. *Deccan Herald*.
https://www.academia.edu/2455447/Ayamanam_O_Aymenem_-_review_of_Arundhati_Roys_God_of_Small_Things
- Wilhelm, Z. (2015). *India regionális földrajza*. Publikon Kiadó. ISBN: 9786155001475
- Wilhelm, Z., Pete, J., Kisgyörgy, P. (2006). Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez. *Földrajzi Értesítő*, LV.(1-2), 213-237. https://hungarian-geography.hu/konyvtar/kiadv/FE2006/FE20061-2_213-237.pdf
- Wilhelm, Z., Zagyai, N. (2019). Kereszténység és vallásszabadság Indiában. *Vigilia*, 84(1), 12-19. https://epa.oszk.hu/02900/02970/00941/pdf/EPA02970_vigilia_2019_01_012-019.pdf

ONLINE FORRÁSOK

- A Literary Atlas of Europe (2024). <https://www.literaturatlas.eu/en/> (2024.12.14.)
- Aarabi, K. (2019. 03. 20.). *What is Velayat-e Faqih?* Tony Blair Institute for Global Change.

<https://institute.global/insights/geopolitics-and-security/what-velayat-e-faqih> (2024. 12. 30.)

Abraham, V. (1997). Ayemenem country. *The Week*.

<https://www.theweek.in/webworld/features/society/ayemenem-country.html> (2024.12.14.)

Bajmócy P., Boros L., Pál V. (2006. 09. 05-07.). Egy képzeletbeli tér geográfiája: helyek, terek, szimbólumok a „Harry Potter Univerzumban” *Magyar Földrajzi Konferencia*, Budapest, Magyarország. <http://geography.hu/mfk2006/pdf/Bajm%F3cy%20P%E9ter.pdf>

Baker J., Basu R., Cropper M., Lall S., Takeuchi A. (2005). World Bank Policy Research Working Paper 3693. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/891271468258270484/pdf/wps3693.pdf> (2024.12.30.)

Bassa, L. (2004. 09. 02-04.) Földrajz és irodalom. *Magyar Földrajzi Konferencia*, Szeged, Magyarország. http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/bassa_laszlo.pdf

Batra, J. (2017). Politico-literary response to terrorism: A study of Arundhati Roy's *The Ministry of Utmost Happiness*. *Humanities and Social Sciences Review*, 07(02), 429-438. <https://www.universitypublications.net/hssr/0702/pdf/U7K514.pdf>

Battacherjee, U., Tikkanen, A. (2024). Arundhati Roy. *Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Arundhati-Roy> (2024. 12. 21.)

Bentley, N. (2001) Re-Writing the City: Postmodern Observing in the Imaginary Londons of Salman Rushdie's *The Satanic Verses* and Iain Sinclair's *Downriver*. *Postgraduate English: A Journal and Forum for Postgraduates in English*. 3. <https://postgradenglishjournal.awh.durham.ac.uk/ojs/index.php/pgenglish/article/view/10>

Britannica. (2024). Pan Am Flight 103. <https://www.britannica.com/event/Pan-Am-flight-103> (2024. 12. 25.)

British Film Institute. (n.d.) Alphaville. <https://player.bfi.org.uk/rentals/film/watch-alphaville-1965-online> (2025.01.05.)

Bhattacharjee S., Ahmed H. (2022). The Sundarbans: A Gift to Bengal. *Story Maps*. <https://storymaps.arcgis.com/stories/08fe78971a83403d859f2a18eb413228> (2024. 12. 21.)

Brister, R. (2017). London Passages: Mobility and Embodiment in Salman Rushdie's *The Satanic Verses*. *South Asian Review*, 35(1), 9-36, <https://doi.org/10.1080/02759527.2014.11932952>

Canmore. (2024). Durisdeer Parish Church. <https://canmore.org.uk/site/46336/durisdeer-parish-church> (2024.12.14.)

Census of India. (2024). Population Finder 2011.

- <https://censusindia.gov.in/census.website/data/population-finder> (2024.12.07.)
- Coudriet, C. (2019). Richest Cities In The World: The Top 10 Cities With The Most Billionaires. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/cartercoudriet/2019/03/07/richest-cities-in-the-world-the-top-10-cities-with-the-most-billionaires/#176ace292ea8> (2024. 12. 21.)
- Elahi, M., Khan, A. (2023). The Impacts of Globalization on the Natural Environment: A Case Study of The God of Small Things. *The Dialogue*, 18(2), 2-5.
https://www.researchgate.net/publication/382870683_The_Impacts_of_Globalization_on_the_Natural_Environment_A_Case_Study_of_The_God_of_Small_Things
- Ellis-Petersen, H. (2024). Indian import ban on Rushdie's Satanic Verses to end as no official order found. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2024/nov/08/indian-import-ban-salman-rushdie-satanic-verses-lifted-official-order-lost> (2025.01.05.)
- Fazio, L., Marsh, E. (2006). Learning errors from fiction: Difficulties in reducing reliance on fictional stories. *Memory & Cognition*, 34(5), 1157-1171.
<https://doi.org/10.3758/BF03193260>
- Franz., M. (2021). Breach Candy Club. *METROMOD Archive*.
<https://archive.metromod.net/viewer.p/69/2951/object/5145-11951976> (2024. 12. 24.)
- Gaur, S. (2018). Bengáli Tűz: A Spectrum of Intercultural Transfer. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 10(3), 51-65. <https://doi.org/10.2478/ausp-2018-0027>
- Goodman, J. (2022). Author Salman Rushdie stabbed on lecture stage in New York. *AP News*. <https://apnews.com/article/salman-rushdie-attacked-9eae99aea82cb0d39628851ecd42227a> (2024. 12. 17.)
- Goodreads. (2024). Best Indian Fiction Books.
https://www.goodreads.com/list/show/4098.Best_Indian_Fiction_Books (2024.12.14.)
- Google. (2024). 9.620791° N, 76.493998° E. *Google Maps*.
- Harvey, D. (2004). Space as a Key Word. *Marx and Philosophy Conference*, London.
<https://frontdeskapparatus.com/files/harvey2004.pdf>
- Hensher, P. (2015). When Brecht met Weill: a dazzling but doomed partnership. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2015/mar/03/when-brecht-met-weill-a-dazzling-but-doomed-partnership> (2024. 12. 16.)
- Hulme, D. (2012). Babylon as Enduring History and Symbol. *Vision*.
<https://foundations.vision.org/babylon-as-enduring-history-and-symbol-in-bible-187> (2024.12.16.)

Human Rights Watch. (2001). *Global caste: The systematic discrimination and exclusion of India's "untouchables"*.

<https://www.hrw.org/reports/2001/globalcaste/index.htm#TopOfPage> (2024. 12. 14.)

International Monetary Found. (2024). GDP, current prices.

<https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD> (2025.01.05.)

India TV News. (2015). Obama in India: Luxury hotels in Delhi totally packed.

<https://www.indiatvnews.com/news/india/obama-in-india-luxury-hotels-in-delhi-totally-packed-46628.html> (2024.12.14.)

Iype, G. (1997). Obscenity case slammed against Arundhati Roy. *Rediff*.

<https://m.rediff.com/news/aug/07arun.htm> (2024. 12. 17.)

Kulshreshtha, S. (2023). MHADA given powers to redevelop 'dangerous' cessed buildings. *Hindustan Times*. <https://www.hindustantimes.com/cities/mumbai-news/state-government-authorizes-mhada-to-undertake-redevelopment-of-dilapidated-cessed-buildings-in-mumbai-101692731307982.html> (2024. 12. 24.)

Marzorati, G. (1989). Salman Rushdie: Fiction's Embattled Infidel. *The New York Times Magazine*. <https://www.nytimes.com/1989/01/29/magazine/salman-rushdie-fiction-s-embattled-infidel.html> (2024.12.17.)

Mathrubhumi. (2024). Two students drown in Meenachil river in Kottayam.

<https://english.mathrubhumi.com/news/kerala/two-students-drown-in-meenachil-river-in-kottayam-1.7471611> (2024.12.14.)

Mehrota, R. (1991). Bombay City – One Space Two Worlds. *Architecture Plus Design*, 8(6).

<https://www.proquest.com/openview/b00cdac4f769a4d9a5ddc45529e321e2/1?cbl=1816889&pq-origsite=gscholar>

Menozi, F. (2018). "Too much blood for good literature": Arundhati Roy's The Ministry of Utmost Happiness and the question of realism. *Journal of Postcolonial Writing*, 55(1). <https://doi.org/10.1080/17449855.2018.1507919>

Mirza, Z. A. (2010). Biodiversity of Aarey Milk Colony and Film City.

https://www.researchgate.net/publication/235698986_Biodiversity_of_Aarey_Milk_Colony_and_Film_City (2024.12.14.)

Oxford English Dictionary. (2023). *Vilayat*, n. Oxford University Press; Oxford English Dictionary. <https://doi.org/10.1093/OED/5096121308> (2024.12.14.)

Pelras, C., Renk, A. (2021). Sterilizations and immunization in India: The Emergency Experience. *Development Finance & Public Policies*.
https://defipp.unamur.be/wp/defipp_wp_2021_5.pdf

Popelka, S. J., Smith, L. C. (2020). Rivers as political borders: a new subnational geospatial dataset. *Water Policy*, 22(3). 293-312. <https://doi.org/10.2166/wp.2020.041>

QGIS Development Team (2024). QGIS Geographic Information System. Open Source Geospatial Foundation Project. <http://qgis.osgeo.org>

Reuschel A. K., Hurni L. (2011) Mapping Literature. Visualisation of Spatial Uncertainty in Fiction. *The Cartographic Journal*, 48(4), 293–308. DOI: 10.1179/1743277411Y.00000000023

Roy, A., Young, K. (2017. 03.31.) Arundhati Roy. *Desert Island Disc*. BBC Radio 4. https://www.bbc.co.uk/programmes/b08k1h2f?fbclid=IwY2xjawHo2BBleHRuA2FlbQIxmQABHUAdNaYb_hcf-9JBrZPeu3LyStztvc1JKkdYwVbu0ZgFrDP0EdvnX2R-HA_aem_cpZjL5t_E6e3ES9ChccmAQ (2025.01.05.)

Royal Institute of British Architecture. (n.d.). Sir Christopher Wren. https://www.architecture.com/explore-architecture/inside-the-riba-collections/Sir-Christopher-Wren?srsId=AfmBOooJsBtiaUNw_lIvoSDQTgn-xliyl11SGnKCU-1tGDwDHaXF6jRu (2024.12.27.)

Saraswati, B. (2023, October 3). Jantar Mantar: Apart, Delhi's streets and borders are now temporal protest spaces. *Question of Cities*. <https://questionofcities.org/jantar-mantar-apart-delhis-streets-and-borders-are-now-temporal-protest-spaces/> (2024.12.17.)

Sibi, K. J. (2020). A short analysis of fact and fiction in Arundhati Roy's *The God of Small Things*. *LangLit*, [Special Issue], 317-322.
https://www.researchgate.net/publication/342610862_A_SHORT_ANALYSIS_OF_FACT_AND_FICTION_IN_ARUNDHATI_ROY'S_THE_GOD_OF_SMALL_THINGS

Soskov, I. (2024). AllGeocodersAtOnce plugin for QGIS 3. Originally written by Ilya Soskov aka TrueSpearmint. Version 1.1.
https://plugins.qgis.org/plugins/all_geocoders_at_once/ (2024. 11. 30.)

Speciality Produce. (n.d.). Ambri Apples.
https://specialityproduce.com/produce/Ambri_Apples_12453.php (2024. 12. 14.)

Sundar, P. (2022). The Renaming Epidemic: Can and Should One Re-Write the Past? *The Wire*. <https://thewire.in/history/renaming-places-rewrite-past> (2024. 12. 29.)

The Economic Times. (2019). Bengaluru, Delhi, Mumbai feature in global 'inclusive prosperity' index. <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/bengaluru->

delhi-mumbai-feature-in-global-inclusive-prosperity-
index/articleshow/72180236.cms?from=mdr#goog_rewarded (2024. 12. 21.)

The Guardian. (2014). India recognises transgender people as third gender. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/15/india-recognises-transgender-people-third-gender> (2024. 12. 17.)

UNESCO. (2024). World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/> (2025.01.05.)

United Nations. (2024). World Population Prospects 2024.
https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf (2025.01.05.)

Ward, M. (2015). The puppeteer who saved a slum. *BBC*.
<https://www.bbc.com/travel/article/20151116-the-puppeteer-who-saved-a-slum> (2025.12.16.)

Wilhelm, Z. (2022). A gazdasági modernizáció és a geopolitikai kelepce indiai módja. *Eurázsia Szemle* 2(3), 8-35. <https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/12/Wilhelm-Zoltan-A-gazdasagi-modernizacio-es-a-geopolitikai-kelepce-indiai-modja-2.pdf>

Wilhelm, Z., Zagyi, N. (2019). A kasmíri konfliktus: „military landscape” a „Boldog Völgy Országában”. In: Zagyi, N., Szabó, R. (szerk.). (2018). „*Military landscape*” *Baranyában.*” absztraktkötet, PTE TTK FFI PFFRTT, 38-39. ISBN: 978-963-429-360-6